

Міністерство аграрної політики та продовольства України
Миколаївський національний аграрний університет

Домбровська Л.І.

ФІЛОСОФІЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Миколаїв 2014

Затверджено на засіданні кафедри українознавства обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету **від 07.01.2014 р., протокол № 7.**

ПЕРЕДМОВА

Вивчення філософії є важливою складовою загальноосвітньої, гуманітарної підготовки студента і відіграє суттєву роль у формуванні високої загальної культури, вміння логічно мислити, самостійно формулювати принципи своєї життєвої позиції та відстоювати їх у полеміці.

Успішне володіння навчальним матеріалом неможливе без наполегливої роботи студента на лекціях, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, повідомлень, що передбачає ознайомлення з першоджерелами, науковою та навчально-методичною літературою.

Допомогти студенту у досягненні зазначених цілей, зорієнтувати його на найбільш важливі аспекти навчальних тем, виокремити головне від другорядного покликаний даний опорний конспект лекцій.

Для самоконтролю засвоєних знань пропонуються тестові завдання.

МОДУЛЬ 1. Філософія як специфічний тип знання

Лекція 1

Тема: Філософія як специфічний тип знання.

План

1. Коло філософських проблем. Предмет філософії.
2. Зародження філософії як світоглядної форми свідомості.
3. Структура та функції філософії.

1. Кожна людина, будучи розумною, свідомою істотою, ставить перед собою питання, на які не має миттєвої однозначної відповіді, але без вирішення яких хоча б для себе людина не здатна визначитися в світі, знайти в ньому своє місце, сформувані свої ідеали, життєві позиції, переконання, прагнення. Іноді сукупність таких питань називають **вічними**. До них належать:

- Що є світ, його сутність, природа?
- Що є людина, її сутність, природа?
- Який зв'язок між людиною і світом?
- Чи може людина пізнати себе, суспільство, природу?
- В чому сенс життя, смерті? Чи є безсмертя?
- Що таке Добро, Зло, Істина, Краса, Гармонія?

Зазначені питання є світоглядними. Філософська думка звертається до таких питань, що постають перед кожною людиною, кожним новим поколінням, і що потребують відповіді. Це необхідно для того, щоб людина була здатна орієнтуватися, самовизначатися, самостверджуватися в житті, світі. Оскільки людина є проблемою для самої себе, то при її вирішенні, вона неодмінно проблематизує світ, в якому живе, прояви свого буття в ньому. Якби людське життя було наповнене лише задоволенням, радіщами і святом, якби в ньому не було повсякденних турбот, драматичних і навіть трагічних випробувань, то філософія б просто не з'явилася, адже у такому разі людині не було б про що думати.

Щоб бути людиною, їй замало лише описати і пояснити світ, яким він є. Людина приречена прагнути до кращого, більш досконалого, до вищих цінностей і смислів. Вирішенням цього завдання займається філософія. Внаслідок особливостей становища людини в світі, таких як її розумність, неспеціалізованість, універсальність, володіння свободою, усвідомлювання неповторності власного життя, перед нею неодмінно постає питання про її життєве самовизначення.

Філософія виступає у якості інтелектуального інструмента відповіді на це питання, логіко-розсудковим теоретичним типом мислення, що в узагальненій формі дає ідейно-теоретичне та духовно-практичне визначення відносин в системі «Людина – Світ».

Розглядаючи будь-який фрагмент реальності, філософія завжди вміщує людину в цю реальність і аналізує її крізь призму людських відчуттів, прагнень до щастя, самовиявлення, тобто під кутом зору людського буття.

Предмет філософії - це ставлення людини до світу. Аналізуючи відношення в системі «Людина – світ», філософія застосовує категорії (ключові поняття), які слугують сходинками пізнання сутності досліджуваної реальності, складної системи відносин в ній.

До філософських категорій належать: буття, світ, матерія, людина, розвиток, сутність і явище, форма і зміст, причина і наслідок та інші. Ці категорії виражають спільність, загальність окремих складових людського світу. Філософські категорії зорієнтовані на фіксацію в абстрактній формі граничних засад людського буття.

2. Філософія зародилась у 7-6 ст. до н. е. у Стародавній Греції, і дещо пізніше (буквально на століття) – в Індії та Китаї.

Виникнення філософії саме у Греції мало такі причини:

- Демократичний устрій, який давав можливість вільно висловлюватися, обгрунтовувати власні думки, погляди, спростовувати опонентів.

- Греція розташована на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Тут зустрічалися носії різних культур, світоглядів, релігій. Греки мали можливість порівнювати їхні погляди, співставляти з власними. Це стимулювало розвиток самостійного мислення.

- В Греції релігійно-міфологічний комплекс був певною мірою відокремлений від приватного і суспільного життя, що певною мірою стимулювало самостійний світоглядний пошук людиною.

- На той час під впливом виробничої, торгівельної діяльності набуло достатньої зрілості абстрактне мислення, яке стало підґрунтям нового, а саме філософського мислення.

Слово «**Філософія**» в перекладі означає «**любов до мудрості**» (від гр.: «філіо» – любити, «софія» - мудрість). Вперше це слово запровадив до вжитку *Піфагор*. Видатні давньогрецькі філософи *Платон*, *Арістотель* вважали, що людей філософствувати підштовхнуло здивування.

Філософія своїми джерелами має міфологію та релігію. Вона успадкувала від них всю сукупність питань про походження світу і людини, про мету і сенс життя, про моральні норми та суспільні вимоги. Але якщо попередні світоглядні форми (міфологія і релігія) були дораціональними (базувалися на вірі, давали готові незмінні відповіді на світоглядні питання), то філософія являє собою логічно-раціональне, розсудково-дискурсивне відношення людини до світу.

Дискурс – це особливий тип мислення, який передбачає логічну впорядкованість, конкретність щодо своїх висновків, сумніви; це мислення, яке чітко фіксує пункти власного руху до певних результатів.

3. Проблематика філософії відбивається на її структурі.

В її складі виділяють такі **філософські галузі**:

- **Онтологія** – вчення про буття;
- **Гносеологія** – вчення про пізнання;
- **Етика** – наука про моральність, про добро і зло;

- **Естетика** – наука про прекрасне і потворне;
- **Філософська антропологія** – про людину, як цілісність;
- **Аксіологія** – вчення про цінності;
- **Праксеологія** – вчення про практику, про цілеспрямовану діяльність людини щодо перетворення оточуючого середовища заради її потреб, інтересів.

Функції філософії:

- **Світоглядна** – філософія формує систему поглядів на світ, осмислює і обґрунтовує світоглядні ідеали людини;
- **Методологічна** – філософія розробляє всезагальні підходи до пояснення явищ, загальні вимоги та принципи до мислячого суб'єкта;
- **Гносеологічна (пізнавальна)** – філософія дає нове знання;
- **Критична** – філософія нічого не приймає на віру, піддає сумніву готові відповіді, більш за все цінує істину;
- **Прогностична** – філософія вказує духовний орієнтир думкам і вчинкам людини.

Крім того, філософія виконує дуже важливу культуроохоронну і культуротворчу роль, оскільки дає відповіді на питання, які цінності в матеріальному, духовному, соціальному світі є справжніми, а які – ні.

Соціальна цінність філософії в тому, що вона допомагає людині визначитися в світі як свідомій, моральній, емоційно чуйній істоті.

Лекція 2

Тема: Проблема людини у філософії

План:

1. Проблема походження та буття людини в світі.
2. Єдність біологічного і соціального в людині.
3. Свобода та необхідність в житті людини.
4. Сенс життя і духовність людини.

1. Центральною проблемою філософії є проблема людини. На думку класика німецької філософії *Імануїла Канта*, філософія усім своїм змістом покликана дати відповіді на такі питання:

- Що я можу знати?
- На що я можу сподіватися?
- Що я маю робити?
- Що таке людина?

Відповідь на останнє питання обов'язково передбачає необхідність з'ясування походження людини. В історії світової думки склалося декілька відповідей на це питання. Умовно їх можна поділити на дві групи:

-перша: **людина створена вищою надприродною істотою**(Богом). Це вчення називається креаціонізмом. Вважається, що саме Бог надав людині виняткових якостей (розумність, здатність любити, страждати, сумління, уявлення про Добро і Зло і т. ін.). Людина покликана своїм життям йти назустріч до свого творця і відповідним чином жити.

Креаціонізм непогано узгоджується з історичним досвідом людства, проте він не має фактичних наукових підтверджень.

- друга: **еволюційний підхід**. Це вчення пояснює походження людини у контексті процесу розвитку природи, коли з неживої матерії спочатку утворилася жива, а згодом - з'явилася людина внаслідок біологічної еволюції. На це, зокрема, вказував свого часу Ч. Дарвін. В межах цього підходу розробляється ідея **антропосоціогенезу** – ідея стосовно переходу від біологічного до соціального способу взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Вважається, що у процесі еволюції виокремилась група мавпоподібних істот, які завдяки праці, мисленню та мові поступово перетворились на людей.

На сьогодні еволюційна теорія так і не знайшла відповіді на питання, яке було поставлене ще у 1863 році: - як за дуже стислий історичний час відбувся перехід (біологічний, генетичний) від передлюдини до сучасної людини?

2. Не лише проблема походження, але й специфічна модель людського існування породжують численні питання. На відміну від інших живих істот, людина становить проблему сама для себе. Тварини у своєму житті і поведінці біологічно спеціалізовані та запрограмовані. Людське буття є відкритим, незавершеним, **людина приречена самостійно вибирати** свій шлях у житті. Щоб відбутися людиною, абсолютно недостатньо нею народитися. Обов'язково потрібно включитися в соціальне оточення, опанувати людський спосіб життєдіяльності, норми культури і моралі, долучитися до знань і т.д. Зважаючи на ці обставини, людську природу можна вважати нерозривною єдністю біологічного і соціального.

Для позначення соціальних якостей людини вживають термін **особистість**. Це поняття слід відрізнити від інших, а саме:

Індивід – поняття, що вказує на окрему людину;

Індивідуальність – поняття, що вказує на неповторну, самобутню, не схожу на інших людину;

Людина – поняття, що вказує на приналежність до людського роду, і фіксує єдність біологічного і соціального.

Структура особистості:

Основою особистості виступають її **потреби** (біологічні, духовні, соціальні та ін.). **Потреба** характеризує протиріччя між рівнем наявного і рівнем необхідного для нормального функціонування людського організму. Заради задоволення потреб людина розгортає активність і діє. За багатством та способами задоволення потреб можна судити про рівень розвитку особистості.

Іншими складовими духовної структури особистості є :

-інтерес – усвідомлена потреба;

-цінності – те, що є суб'єктивно значущим, дорогим для людини.

-ціннісна орієнтація – те, що визначає першочерговість задоволення потреб.

- **соціальні норми** – загальні правила поведінки, завдяки засвоєнню яких людина стає здатною бути самостійним, відповідальним учасником суспільного життя.

Зазначені складові духовної структури особистості, а також світоглядні уявлення, переконання, нагромаджені життєвий досвід визначають вирішальною мірою життєву позицію людини.

3. Сутністю людини є її свобода, яка полягає у можливості мислити і поводити себе згідно з власними уявленнями, а не під тиском внутрішніх або зовнішніх обставин. Свобода передбачає вільний вибір людиною своєї життєвої позиції і виступає для людини як здатність бути причиною будь-яких її власних думок та вчинків.

В історії філософії свобода досліджувалась багатогранно і розглядалась у зв'язку із справедливістю, відповідальністю, необхідністю.

Уперше на свободу як сутність людини вказала християнська думка.

В сучасній матеріалістичній філософії свобода розглядається у співвідношенні із необхідністю. Людина насправді може вільно діяти, але лише у межах пізнаної необхідності, тобто у межах пізнаних природних, суспільних, моральних та інших законів, а не всупереч цим законам. Свобода не є анархією, свавіллям.

Співвідношення свободи та необхідності по-різному розглядалося філософами, і були сформульовані такі вчення:

Фаталізм – розглядає кожну подію в світі та житті людини як передвизначену ззовні, зумовлену долею, Богом. Тому людина не може бути вільною в принципі, адже вона не спроможна протидіяти цій зовнішній силі.

Волюнтаризм - визнає повну перевагу волевих прагнень людини над іншими проявами духовного життя її, і передбачає, що людина діє так, як їй цього хочеться.

4. Проблематичність людського життя зумовлюється тим, що кожна людина повинна сама для себе визначити мету і сенс власного життя. Проблема сенсу життя є джерелом постійних роздумів, сумнівів для людини; може інтенсивно

осмислюватися не лише в період становлення її, але й в зрілі роки, особливо у зв'язку з очікуваною смертю.

Існують такі філософські підходи щодо осмислення сенсу життя:

- Людське життя не має сенсу і воно є абсурдним.
- Сенс життя людини полягає в самому житті, в тому, що людина ставить і вирішує безліч різноманітних життєвих завдань (в основному побутового характеру). Такий підхід виявляється недостатнім, коли ми звертаємо увагу на той факт, що людина є розумною цілепокладаючою істотою, яка (що підтверджено історичним досвідом людства) ставить перед собою високі цілі, які далеко виходять за межі буденності.
- Саме життя виводиться за межі життя людини, і безпосередньо пов'язується із служінням духовному Абсолюту (в релігії – це Бог), або служінню суспільним ідеалам (наприклад, комуністичній ідеології).

Проблема сенсу життя пов'язується з проблемою духовності.

Релігійна філософія розглядає духовність крізь призму залучення людини до Бога.

Матеріалістична філософія вважає духовність виразом відношення до інших людей і до створеного ними, і вказує на те, що людина живе не лише заради задоволення своїх безпосередніх життєвих потреб.

Лекція 3

Тема: Світогляд

План

- 1). Поняття світогляду та його структура.
- 2). Міфологія та релігія – дораціональні світоглядні форми.
- 3). Філософія як світогляд. Ідеалізм та матеріалізм як світоглядні філософські позиції.

1. Впродовж життя людина формує своє розуміння світу, свій підхід до дійсності і до свого місця в ній, а також всебічну уяву про себе.

Система поглядів на світ, що включає знання, оцінки, ідеали, переконання, які визначають загальне розуміння світу, життєву позицію та поведінку людини називається **світоглядом**.

Це поняття відбиває відмінність від поняття, яке стосується картини світу, що дає нам наука. У людині її світогляд обов'язково пов'язаний із її власним сприйманням та переживанням світу, його оцінкою, відношенням до нього у зв'язку із визначенням свого місця в цьому світі. Якщо наука дає об'єктивне знання про світ, яке позбавлене людських емоцій, переживань, інтересів, прагнень, яке є ціннісно нейтральним, відстороненим відображенням об'єктивної дійсності, то світогляд завжди є суб'єктивним уявленням людини про закономірності світу, і потреба в ньому зумовлена нашою біологічною незапрограмованістю, неспеціалізованістю, відкритістю до світу і необхідністю самовизначитися в ньому, зорієнтуватися в ньому. Звідси випливає, що за своїми функціями світогляд постає такою формою духовно-практичного освоєння світу, яка покликана:

- інтегрувати людину у світ (природний, духовний, суспільний);
- надати людині найперших життєвих орієнтирів;
- надати дійсність у її людських вимірах та виявленнях.

Центральною проблемою світогляду виступає відношення «людина – світ», але формування його людиною здійснюється не лише інтелектуально, розумово, теоретично, а обов'язково включає емоційну компоненту, чуттєві уявлення. Цей факт відбивається на **структурі світогляду, до якої належать:**

- **світовідчуття** – це рівень духовного розвитку людини, що проявляється у почуттях, настроях, емоціях;
- **світосприймання** – це ідеали, норми, переконання, які формуються на основі оцінок дійсності і проявляються в ціннісних орієнтаціях людини;
- **світорозуміння** – це знання людини про світ у формі понять, законів, що стало результатом узагальнення процесу пізнання природи, суспільства, мислення.

Зважаючи на глибину обґрунтованості та міру адекватності світоглядних уявлень людини про світ, у світогляді виділяються **два рівні**:

- **життєво-практичний**, який базується на здоровому глузді і буденному життєвому досвіді, який формується стихійно, має несистематизований, іноді навіть суперечливий вигляд.

-**теоретичний**, до якого належать наука та філософія.

Теорія відрізняється від життєвої практики тим, що вона аналізує явища через поняття, через чітко визначені терміни, на підставі певних законів та необхідних внутрішніх зв'язків. Тому філософія як теоретична основа світогляду передбачає, що про світоглядні проблеми потрібно не просто думати, а:

- усвідомлювати їхню необхідність;
- усвідомлювати зв'язки, сторони, аспекти, стосунки між людиною, світом, Добром, Злом;
- усвідомлювати їх характеристики, складові і робити це за допомогою абстрактно-логічних засобів мислення.

Оскільки світогляд є складною суб'єктивно сформованою системою поглядів, переживань, почуттів, і відрізняється своїми особливостями у кожної людини, то можна **виділити типи світоглядів**:

- **за будовою відділяють** цілісний або фрагментний світогляд, внутрішньо злагоджений або суперечливий;
- **за ступенем адекватності сприймання дійсності** світогляд може бути реалістичним, викривленим, фантастичним;
- **в залежності до існування вищих сутностей** світогляд може бути релігійним або атеїстичним.
– світ оглядовий погляд який суперечує існуванню Бога(богів);
- **за морально-ціннісними ознаками** світогляд може бути егоїстичний, альтруїстський (жити для людей);
- **з морально-психологічної точки зору** світогляд може бути оптимістичним чи песимістичним.

2. У своєму формуванні людський світогляд пройшов такі історичні типи:

- **міфологічний** – характерний для докласових і ранньокласових суспільств. У міфах, казках, переказах ішлося про походження світу та людини (пояснювалось за допомогою генетичного принципу: хто кого породив), про життя і смерть, про минуле і майбутнє.

Міфологічний світогляд був **синкретичним**, тобто в ньому усе було перемішане з усім: реальне з фантастичним, бажане і дійсне, людина і світ, слово і діло тощо. Міфи в той же час були необхідні, тому що вони, пояснюючи світ по-своєму, давали людині норми, традиції, звички, і тим самим сприяли гармонізації стосунків в системі «людина – природа», «людина – суспільство», «людина-світ».

З розвитком суспільства та самої людини формується більш складний історичний тип світогляду – **релігійний**. Історично це здійснюється при переході суспільства до етапів класового розгляду. В релігійному світогляді відбувається чітке розмежування між світом релігійним (поцейбічним) і світом уявним (потойбічним), який є невидимим, існує в уяві людини, але стосовно цього світу і людини є вищим, вирішальним.

Як і міфологічний, релігійний світогляд звертається до людських почуттів, вимагає повної віри від людини у своїх положеннях. Релігійна, так само як і міфологічна світоглядна форма, є дораціональним, закритим для сумнівів, для критичного переосмислення та доповнення з боку людини історичним типом світогляду. Релігія ближче до філософії, тому що вона спрямовує погляд людини у вічність і тим самим допомагає людині сформувати сенс і мету власного життя, озброює її абсолютним критерієм (релігійні заповіді), за допомогою якого людина сама може оцінювати себе, інших, світ в цілому.

3. Міфологія та релігія як світоглядні форми не протистоять філософії, а навпаки, виступають для неї необхідними попередніми типами, від яких вона успадковує сукупність світоглядних питань. На відміну від міфології та релігії, філософія світоглядні питання вирішує на основі теоретичного мислення,

логіки, з націленістю на пізнання об'єктивних істин буття, спираючись на духовний досвід людства, на здобутки науки, людської думки. Виникнення філософії означало, що людина уперше побачила в своєму розумі могутнє знаряддя, за допомогою якого вона набула здатності самостійно отримувати надійне обґрунтоване знання про світ і про себе.

Рисами філософського мислення є:

- **Сутнісність**, тобто філософія прагне визначити сутність світу та явищ в ньому через визначення першоначала світу. У якості першоначала в історії філософії вважали **духовне**, яке створило природний матеріальний світ, включаючи людину. Така світоглядна позиція - **ідеалізм**. Він визнає первинність духовного (в релігії – Бог) і вторинність матеріального світу (природи, включаючи людину).

Протилежною світоглядною позицією є **матеріалізм**, який наголошує на первинності, несотворимості матерії, природи, яка є причиною для самої себе і вторинності духовних явищ (явищ свідомості), які розглядаються як продукт високоорганізованої матерії

- **Наявність сумніву** щодо існуючих поглядів і критична налаштованість щодо них.

- **Універсалізм** – пізнання всезагальних основ буття і прагнення філософії до отримання такого універсального знання, яке мало б всезагальне значення для духовно-морального життя людей;

- **Творче, авторське мислення**, відкритість до всього нового.

МОДУЛЬ 2. Історія філософської думки.

Лекція 4

Тема: Філософія стародавнього світу

План

1. Староіндійська філософія.
2. Конфуціанство і даосизм - основні течії старокитайської філософії.
3. Антична філософія: характер, етапи розвитку, проблематика.

1. Зародки філософських ідей в Індії формуються у надрах міфологічно-релігійного осягнення дійсності. Духовним витокком для появи та подальшого розвитку філософських ідей були «Веди» - збірник релігійних гімнів, молитов, формул заклинань.

Філософсько-релігійний коментар до Вед –**Упанішади** – містили такі основні положення:

- Першопричиною основою світу проголошується духовний Абсолют – Брахман – єдність свідомості, буття, раю. Духовною сутністю людини є Атман (Брахман, який перебуває у людському тілі)
- Сутність світу полягає в циклах, які повторюються, коли щось виникає, а щось загасає.
- Душа людини приречена на безкінечні перевтілення, тобто на нові народження, а значить, на нові страждання. Щоб цього позбутися, людина повинна зосередитись на глибоких роздумах про єдність власної душі і Брахмана.

Подібні позиції так чи інакше суттєво вплинули на різні філософські школи. Більшість з них підтримували авторитет Вед і їх називають **ортодоксальними**. До них належать ньяя, вайшешика, санкхья, йога, веданта.

Інші філософські школи, які заперечували авторитет Вед, називають **неортодоксальними**. До них належать

джайнізм, буддизм, чарвака-локаята. Найбільш цікавими можна вважати погляди філософів **чарваки-локаята**, які з матеріалістичних позицій осмислювали світ:

- сутність світу складає чотири стихії: земля, вода, вогонь, повітря. Їх комбінації утворюють всі речі світу (в тому числі і людину). Ці елементи є вічними.
- життя після смерті немає. Смерть означає, що комбінації першоелементів розпадаються і вони приєднуються до відповідних елементів природи.
- існування богів є вигадкою жерців. Єдиним джерелом пізнання виступають людські відчуття і сприймання.
- мета людського життя полягає в тому, щоб отримувати насолоду від благ цього світу і радість тілесного існування.

Отже, **особливостями давньоіндійської філософії** можна вважати:

- її зв'язок із міфологічно-релігійним світоглядом;
- споглядальний характер щодо природного буття;
- наголос на проблемі самовдосконалення людини, її внутрішнього світу.

2. Старокитайська філософія виникає у русі традиційних світоглядних уявлень, що були викладені у канонічних книгах («Книга змін», «Книга історії», «Книга пісень» та інших).

Найбільш впливовими були вчення, які виникли в VI – V ст. до н.е.:

- конфуціанство (засновник - Конфуцій);
- даосизм (засновник - Лао Цзи).

В **конфуціанстві** основна увага зосереджена на морально–етичному вдосконаленні стосунків у державі. Центральне місце у вченні посідає концепція «жень» (людяність). Згідно з нею, правитель у державі повинен діяти, як батько в патріархальній сім'ї, тобто бути мудрим, подавати приклад високоморальної поведінки, піклуватись про своїх підлеглих, як про своїх дітей, він має бути справедливим. З іншого боку, підлеглі мають ставитись до правителя з повагою, синівською почитивістю. Тому *Конфуцій* бере приклад патріархальної сім'ї за основу гармонізації людських стосунків у державі.

Порядок в ній буде лише тоді, коли кожен буде виконувати свій обов'язок. Філософія *Конфуція* закріплює патріархально–сімейне уявлення про підкорення молодших старшим і поширює цей принцип ієрархії на суспільні стосунки.

Даосизм центральним поняттям визначає «дао» (від китайського – шлях).

Концепція «дао» осмислюється, як :

- першопричинна основа Всесвіту, яка породжує всю різноманітність світу;
- як всезагальний шлях усіх речей світу;
- усе в світі, в тому числі й людина, підкорюється закону дао, згідно з яким усі речі народжуються і змінюються завдяки власному шляху.

Для даосизму характерні наївно-діалектичні ідеї, тобто ідеї, які висловлюють думку, що усі речі в процесі змін переходять у свою протилежність. Гармонія світу полягає в тому, що в ньому співіснують Добро і Зло, і це визначає його суперечливий характер.

В цілому ж даосизм – вчення про гармонію людини з природою в їх єдності крокуванню вічними законами природи (дао).

3. Антична філософія виникає у Стародавній Греції і у своєму розвитку пройшла такі етапи:

1). Натурфілософський.

Виникає в місті Мілет. Засновник – *Фалес* (VII – VI ст. до н. е.). *Фалес Мілетський* поставив у центрі своєї уваги питання: «Що є першоосновою світу?»

У якості первоначала світу він називає воду, наводячи чимало доказів на користь такого погляду. Його учень *Анаксимандр* у якості першоначала пропонує поняття «**апейрон**» (щось проміжне між повітрям і водою). Учень Анаксимандра *Анаксимен* вважає першоначалом світу повітря. Отже, представники мілетської школи започаткували **космоцентричний характер давньогрецької філософії.**

Питання про першоначалом світу своєрідно вирішував *Демокрит*. Він створив *атомістичну концепцію побудови світу*. Він вважав, що світ і всі речі в ньому є комбінацією атомів (неподільних першоцеглинок). Атомів безліч. Вони

відрізняються формою, розміром, положенням. Розмаїття речей пояснюється тим, що атоми по-різному поєднуються між собою. Атоми постійно рухаються, а умовою їхнього руху є пустота. Отже, *Демокріта* можна вважати засновником **давньогрецького матеріалізму**.

Інший видатний мислитель *Геракліт* першоосновою світу вважав **вогонь**. Він уперше обґрунтував такі принципи філософствування, що вплинули на подальший розвиток усієї філософії. Ці **принципи включають**:

- уявлення про закономірності і внутрішню необхідність розвитку світу. Для цього він впроваджує поняття «логос» (закон, який править світом).
- сутність світу в тому, що все тече, все змінюється. Отже, сутність буття в його саморозвитку, самозміні.
- джерелом саморозвитку Геракліт називає «війну» (боротьбу) протилежностей, властивих речей світу, через що може виявлятися їхня сутність.

Завдяки цим міркуванням *Геракліта* вважають **яскравим представником античної діалектики, одним із її засновників**. В сучасній філософії під діалектикою розуміють вчення про всезагальний розвиток та взаємозв'язок всього в світі.

Парменід, на відміну від *Геракліта*, вважав що **буття є єдиним, нерухомим, вічним у часі і просторі**. Він вважав, що **буття – це те, що можна мислити**. Оскільки небуття мислити неможливо, то його не існує.

Отже, *Парменід*, уперше поставивши у центрі своєї уваги буття як таке, запровадив до філософії **ідею про тотожність буття і мислення**.

2). Софістика.

Софістами називали вчителів мудрості, які готували юнаків до самостійної громадської діяльності. Вони сприяли переорієнтації античної філософської думки з проблем природи на проблеми людини. Видатним представником софістів був *Протагор*. Він запропонував ідею, що людина є мірою всіх речей, і поза людиною істини не існує. Цей погляд є одним із витоків **морального релятивізму**.

Найбільш видатним представником цього етапу був *Сократ*, який уперше звернувся до людини із закликом «**Пізнай самого себе!**». Сократ уперше визначив сутність людини, під якою розумів її душу. Для *Сократа* душа – це сплав людського розуму, мислячої активності і моральної поведінки.) Сократ закликає людей **у першу чергу дбати не про тіло, а про душу**.

Сократ уперше обґрунтовує нове розуміння щастя: людина щаслива тоді, коли її душа упорядкована, добродійна.

Сократ уперше започаткував нове розуміння свободи людини. Тварина не свободна, тому що нею керує її природа (інстинкти). Людина настільки свободна, на скільки вона виявляється господарем над власною природою.

Сократ ототожнював знання і добродійність людини. Якщо людина вчиняє дурне, зле, то він пояснював це її незнанням.

3). Класичний період.

Представлений іменами *Платона* і *Арістотеля*.

Платон першим у світовій філософії розробив власну всеохоплюючу філософську систему, яка була об'єктивно – ідеалістичною. У нього ідеї (суто розумові моделі) є сутністю речей і світу. Вони - справжнє буття. Матерія є небуттям, і слугує матеріалом, з якого Деміург (Бог), немов гончар, взявши за зразок ідеї, створив видимий світ.

Пізнання *Платон* уподібнює пригадуванню людини, оскільки її душа перед народженням перебувала в світі ідей, познайомившись з ними, і тому знає сутність різноманітних речей.

Арістотель – давньогрецький філософ, учень *Платона*., вчитель *Олександра Македонського*. Творчість *Арістотеля* енциклопедично різнобічна. Він займався природничими науками, проблемами державного устрою, був творцем логіки, психології, естетики. У своїх працях (понад 150: «*Метафізика*», «*Фізика*», «*Аналітика*», «*Риторика*», «*Тоніка*»), які охоплювали майже всі галузі знань того часу, прагнув узагальнити досягнення античної науки. Основу його спадку складає філософія, перша філософія – *метафізика*, яку *Арістотель*

трактував як науку «про причини і начала», або як науку про «сущє як таке». Арістотель коливався між матеріалізмом та ідеалізмом.

4). Елліністичний період.

Основні школи

- **стоїцизм** – напрям філософії в епоху еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів життя. Засновником стоїцизму був *Зенон*, представники *Луції Сенека*, імператор *Марк Аврелій*.

Стоїки закликали мужньо переносити удари долі, не брати нічого близько до серця – ні втрат, ні успіхів.

Ідеал мудреця - це свобода без пристрастей, від чуттєвих бажань (апатія).

Стоїки піднялися до ідеї самоцінності особи. На їх думку, соціальний стан (цар чи раб), походження (варвар чи грек) важать мало, головне – мудрість людини.

- **скептицизм** – філософський напрям, який сповідував сумнів у можливості існування істини, здійснення ідеалів. **Представники:** *Піррон*, *Секст-Емпірик*.

Основні положення:

- Систематизували документи проти пізнавальності світу висунувши на основі цього вимогу (утримуватись від суджень).

- Пропонували атараксію стан незворушності й незатьмареності душі.

3. Неоплатонізм – напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши їх з ідеями Арістотеля щодо єдиного Абсолюту та ієрархічної будови буття.

Представники: *Плотін*, *Порфірій*, *Прокл*

Основна суть:

1. Вищі субстанції – Благо (або «Єдине»), Розум і Душа.

Лекція 5

Тема: Філософія V – XIX ст.

План

1. Середньовічна філософія
2. Філософія відродження
3. Філософія нового часу і просвітництва
4. Німецька класична філософія

1. Історична доба середньовіччя в Європі початку занепаду римської рабовласницької імперії і триває до XIV ст. включно. Філософська думка Середньовіччя відчувала вирішальний вплив християнства. За своїм характером вона була геоцентричною.

Це означає, що осмислення природи, суспільства, людини та її життя здійсн. Крізь призму поняття «Бог». **Її особливостями були:**

1. **Екзегетика** – мистецтво тлумачення Біблії;
2. Біблейський традиціоналізм і ретроспективність;
3. Схильність до вчителювання та морального повчання.

Етапи розвитку:

1. **Апологетика** II-III ст. (перші християнські мислителі у цей час захищалися від нападів з боку влади, античної культури та філософії і прагнули довести правильність та істинність християнських поглядів).
2. **Патристика** IV-Vст. - IX ст.(у цей час філософи прагнули інтелектуально оформити та систематизувати різноманітні положення Біблії і зосереджувати свої зусилля на філософському обґрунтуванні таких

релігійних догматів:

а). Про тринітарну природу Богу:

Бог – Отець, Бог – Син, Бог – Дух Святий;

б). Бог творець світу і людини при чому він це створив з нічого, словом;

в). Про подвійну природу Христа (Христос – Бог і людина);

г). Про перевагу Души над Тілом, Віри над Розумом, Релігії і Богослов'я над наукою і філософією;

д). Про спасіння людської душі як мети і сенсу життя.

Біля витоків патристики перебував Августин, саме він зробив Бога центром філософії. На погляд *Августина*, **Бог** – це Буття, а світ природи, людина є не істинним буттям. **Бог** – це причина і мета пізнання, це благо і причина блага.

є). Створивши світ і людину Бог створив час, який має лінійний характер від створіння аж до страшного суду і людина сама обирає свій шлях.

3. **Схоластика** XI-XIV ст. (в цей час філософи були зайняті пошуком нових, раціональних доказів вже відомих положень релігії. Тому на відмінну від патристики, коли панували ідеї та стиль філософії *Платона*, звернулися до формальної логіки *Аристотеля*. Видатним представником був *Фома Аквінський*. Він сформулював 5 доказів існування Бога. В цей же час розгорнулась ідейна боротьба між номіналізмом і реалізмом.

Представники **реалізму** (Ансельм Кентерберійський) вважали, що загальні поняття (універсалії) існують самі по собі, тобто до конкретних матеріальних предметів.

Протилежний погляд висловлювали представники **номіналізму**. Вони вважали що насправді існують різні речі, яким людина дала ім'я (назву), тому універсалії, тобто загальне поняття цих речей є вторинним, є лише в словесному досвіді людини.

В полеміці між номіналізмом і реалізмом в прихованій формі відобразилась боротьба між матеріалізмом і ідеалізмом. Наприкінці середньовіччя філософи осмислюючи співвідношення релігії, богослов'я і науки, філософії сформулювали концепцію подвійної істини. Шотландський мисливець *Дунс Скотт* вважав що істини релігії та істини науки не суперечать одна одній і тому не можуть бути залежними одна від одної. Релігія і Богослов'я торкаються внутрішньої людини, а наука і філософія досліджує закони буття світу ззовні людини.

2. Відродження охоплює приблизно XV- XVI ст. за своїм характером філософія в цей час була **антропоцентричною**. Це означає, що в її центрі була людина,

яка сприймалася як вільна творча істота, найвища цінність, яка покликана, щоб бути господарем природи. У гуманістичному русі також аналізувалося суспільство. Висловлювались **ідеї соціальної утопії**. Засновники *Т.Мор* і *Т. Кампанела* вважали, що може бути забезпечений досконалий суспільний устрій, який би базувався на відсутності правління державою мудрецьми рівного доступу до соціальних благ. Відбувся перелом. *Копернік* обґрунтував геліоцентричну модель всесвіту, яка руйнувала освячені церквою уявлення про світобудову. *Дж. Бруно* запропонував **ідею** щодо **несотворимості, безкінечності Всесвіту**, розсередивши Бога в речах природи, *Бруно* обґрунтував **пантеїстичний погляд**. Суспільно-філософська думка відродження відчула на собі і певним чином реалізувала нові ідеї щодо людини, природи, світу, які були висловлені італійським мислителем. *Піко дела Мірандола* «Промова про гідність людини»

3. Філософія нового часу найбільш виразно заявила про себе у XVII ст., коли внаслідок наукової революції великих географічних відкриттів був нагромаджений величезний масив нових даних про світ. Тому основна увага була прикута до розроблення методів наукового пізнання. Були запропоновані **дві методології наукового пізнання :**

а). емпірично-індуктивна (*Ф. Бекон*)

б). раціоналістично-дедуктивна (*Р.Декарт*)

- **Емпіризм** – це принцип пізнання , який вважає що результат пізнання може бути досягнутий лише шляхом досвіду, що фіксується лише органами чуття.
- **Індукція** – прийом логічного мислення, коли вчений переходить від знання однієї ознаки яка повторюється до висновку про наявність цієї ознаки у цілого класу явищ.
- **Раціоналізм** – принцип пізнання що базується на тому, що істинне знання може здобути лише розум, який може підштовхуватися до діяльності показання органів чуття.
- **Дедукція** – прийом логічного мислення від загального знання до одиночного

Під час Просвітництва (XVIII ст.) філософи остаточно зупинилися на вирішальній ролі людського розуму не Біблії не Бога а людського розуму як засобу вдосконалення природи, суспільства і самої людини, як основи пізнання.

Іншими рисами були:

- **Деїзм** – погляд згідно з яким Бог створивши природу і людину, у подальшому не бере участі і не втручається в їхню долю.
- **Сцієнтизм** – впевненість в тому, що наука є найвищою культурною цінністю і цілком достатньою умовою для орієнтації людини в світі.

4. Німецька класична філософія представлена іменами:

Кант (1724-1804 рр.), *Г.Гегель*, *Л.Фейєрбах*, *К.Маркс*, *Ф.Енгельс*.

Кант зробив центром своєї уваги проблеми пізнання. Він у перше показав, що саме людина є активною силою в процесі пізнання. Він був агностиком і розробив концепцію «**річ у собі**», тобто заперечував можливість повного пізнання людиною світу. *Кант* сформулював категоричний імператив в етиці.

Дій згідно з таким правилом, щоб твоя поведінка стала загальним законом
. *Гегель* розробив діалектику, як систему і метод пізнання.

Фейєрбах розробив антропологічний матеріалізм. У центрі його уваги – людина.

Лекція 6

Тема:Сучасна світова та українська філософія

План

1. Особливості та напрямки сучасного.

2. Розвиток української філософії.

1. Сучасна філософія іноді називається некласичною тому що вона відрізняється від усього попереднього філософствування. Якщо класична філософія виходила з принципу раціоналізму у пізнанні природи, суспільства та людини і вдосконалень їх то не класична філософія звертається до емоційних, не зовсім зрозумілих для науки психічних чинників, які важко спрогнозувати.

Сучасна філософія на перший план висунула вивчення людиною буття в його неповторності. Акцентувала увагу на те, що людське життя, людська поведінка є об'єктом зовнішніх маніпуляцій. Пізнання доступно не всім, а лише аристократам, що прогрес у суспільстві не є обов'язковим.

Некласична філософія звернулась до явищ і запропонувала нові типи мислення.

Сучасна некласична філософія з'явилась у середині ХІХ ст. і на сьогоднішній день представлена різноманітними напрямками, школами та течіями.

До основних з них належить **«Філософія життя»** (*Бергсон, Ділетей, Ніцше*).

Вона традиційне поняття життя замінила на поняття життя, підкреслюючи тим самим властиві світу активність та енергію. І.Ф.Ніцше основою світу – основою світу – воля до влади (прагнення до самовиявлення у будь який спосіб), то у боротьбі перемагає сильніший. До слабких людей не треба ставитись із співчуттям, не треба їм допомагати тому, що це причиняє деградацію людини як такої. Проте незахищені і слабкі люди у якості засобу свого виживання взяли на озброєння мораль, культуру, релігію. Про них виступає Ніцше заявляючи що бог помер. Ця філософія стала офіційною у фашистській Німеччині.

Іншим напрямом сучасної філософії є – **позитивізм**.

Засновником був *Кант*. Він висловив думку що класична філософія, виснажила себе, і суто умовним безплідним теоретизуванням, замість неї потрібна нова, яка завлаб позитивні знання, тобто реально, корисне, достовірне. А значить це вимагало застосуванню її як філософії науки.

Нова філософія покликана виконувати такі функції:

- розробляти методи наукового пізнання
- виявляти зв'язок між науками
- систематизувати наукове знання і проясняти мову науки.

Позитивізм у ХХ ст. набув таких форм:

- 20 роки ХХст. – **неопозитивізм** (*Л.Вітгенштейн*) вважав що філософія має своїм предметом логічний аналіз висловлювань вчених і понять науки на предмет перевірки їхньої достовірності. Запропонував **метод верифікації**, тобто співставлення із фактами, звуження їх аж до тих, далі неподільних фактів, які були покладені у фундамент наукової теорії.

- 70 роки ХХ ст. – **постпозитивізм** (*К.Попер*) який запропонував **метод фальсифікації**, тобто для перевірки істини наукової теорії. Філософ має спростовувати кожне окреме положення теорії, якщо хоча б одне положення теорії може так спростувати, то вся теорія проголошується не істиною. Ці, а також інші школи та течії філософії, науки належить до напряму сучасної філософії **сцієнтизм**.

- ще одним напрямом є **антропологічний**. Найбільш відомі і впливові є **філософія З.Фрейда** та **екзистенціалізм**.

Фрейдизм спочатку виник як метод лікування неврозів і згодом набрав поширення і застосування в філософії; психології та інших гуманітарних дисциплінах.

Центральне поняття – це **несвідоме**, тобто те, що включає природні біологічні інстинкти людини, що не контролюються розумом, але суттєво впливає на людину. В процесі культурної еволюції людина засвоїла певні норми і моральні обмеження щодо виявлення своїх біологічних інстинктів, головним з них є **ерос**, другим за силою є **танатос** - інстинкт смерті, руйнування.

Отож З.Фрейд появу моралі, релігії, права, держави із властивими їм нормами і заборонами пов'язує із необхідністю поборкати та взяти під контроль дію біологічних інстинктів. Але це призвело до антагонізму (непримиренню протиріччя) між суспільством та індивідуумом).

Дуже впливовим **антропологічним напрямом** сучасної філософії є **екзистенціалізм**. Його засновник німецький філософ *Мартін Хайдегер*. Центральне ключове поняття **екзистенція** – існування, людське, неповторне. Існування, коли сама людина ставить для себе питання: як жити у світі? Який

смысл в самому житті? Адже індивідуальне існування спрямовано **ніщо**. Це значить, що людина не живе лише наявним та найденим, то для людини існує буття так і небуття. Тому для людини є свобода. **Людина приречена до вибору** своїх думок, свобода вимагає відповідальність.

У екзистенціалізмі, який виник між двома Світовими Війнами у філософії звернулася до осмислення людиною сучасних випробувань.

Людина спочатку народжується, живе в світі, і лише згодом визнає як особистість, тобто існування передуює сутності.

2. Українська філософія зароджена у надрах особливої світоглядно-ментальної парадигми, що сформувалася у східних слов'ян і що вплинула на стиль філософствування.

Модель, спосіб підстановки і вирішення проблем – **парадигма**.

Ментальність – проява національної психології, особливості народного буття, національного характеру, щодо сприймання та оцінки життя і світу.

Риси української ментальності, як вплинули на специфіку нашої філософії:

1. **антеїзм** – любов до землі, сприймання її, насамперед, як матері-годувальниці.

2. **кордоцентризм** – перевага чуттєвого (серце) над розсудковим, раціональним.

3. **індивідуалізм** – сприймання свободи, як сутності і відкидання будь-яких форм деспотії.

4. **життєстверджуюче сприймання дійсності**.

В розвитку української філософії можна виділити такі її складові:

1. Києво-Руський період.

2. Період 15-17 ст. (виникла Києво-Могилянська академія)

3. Класична філософія 18 ст. Г.Сковорода

4. Період з діяльності Кирило-Мефодіївського товариства (середина XIX ст. аж до наших років).

Українська філософія зароджується в Київській Русі і набуває свого якісного проблемного тематичного спрямування у зв'язку з прийняттям християнства.

Теми філософських роздумів:

1. **Перевага душі над тілом** завдяки чому стає можливим спілкування людини з Божественною істиною, про роль серця як єдиної ланки між світом земним і світом небесним.

2. **Образ святого** (святий – це той що спромігся подолати земні спокуси, святість – моральний ідеал поведінки, це особлива життєва позиція жертвувати собою заради інших). Це утвердження небесного, Божественного на землі.

3. **Про рух людської історії до царства свободи (до Бога)**, причому всі народи є рівними. В цьому плані видатною пам'яткою стало

«Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона.

МОДУЛЬ 3. Систематична філософія

Лекція 7

Тема: Філософія уявлення про світ

План

1. Картина світу як світоглядне уявлення
2. Проблема єдності світу
3. Рух спосіб існування всього сутнього

I. Особливістю людського самоусвідомлення є прагнення визначити своє місце поміж оточуючих речей природно-космічної та суспільно-духовної реальності. Людина, щоб зрозуміти себе, щоб свідомо діяти та жити повинна пізнати світ.

Філософське поняття, яке позначає як природні, об'єктивно матеріальні властивості, так і особливості людського практично діяльного відношення до себе і умов власного існування називається **Світом**.

Це поняття сформувалося ще до появи філософії. Його виникнення пов'язано з тим, що людина виділилась з природи, а її саму включила до сфери своєї активної діяльності. Виникла сукупність зв'язків, відносин, уявлень про предмети, явища, цінності, тобто сформувався наочний портрет світобудови образно понятійна копія його, яку прийнято називати «картиною світу».

У кожної людини формується суб'єктивна картина світу і, в ній завжди присутні ціні сні судження конкретної людини. Така картина світу допомагає людині орієнтуватися в бутті.

Філософія, торкаючись поняття Світ, аналізує такі аспекти:

- **Світ один, чи світів багато?** Якщо світів багато, ми застосовуємо термін УНІВЕРСУМ – в ньому поєднуються матеріальний, духовний, символічний та інші світи, які співвідносяться, і навіть взаємодіють один з одним.
- **Чи є світ людино мірним?** Тобто чи відповідає світ способу людського життя, потребам мріям. Сучасна наука фіксує узгодженість

фундаментальних фізичних констант і зазначає, якщо хоча б одна з них трошки відхилилась би від свого наявного значення, то у Всесвіті не було б ні атомів, ні зірок, ні галактик, і життя і розум не виникли б. це дало підстави для сформування антропогенного принципу – Всесвіт побудований саме так, як це необхідно, для появи та існування людини.

- **Світ в універсумі виходить з єдиного начала, чи вони абсолютно різні за своїми першоосновами і способами буття?** Цей аспект торкається проблеми єдності світу.

Існують різні картини Світу:

- **Буденна картина світу.** Її смисловим центром є людина, як суб'єкт дії та соціальної поведінки. В цій картині світ сприймається як один єдиний, інші як імовірні. Реальний світ нам чуттєво даний, він наповнений повсякденними турботами. Простір і час в ньому олюднені, людиномірні, тому що вони пов'язуються з людиною, освоєні нею, оцінюються нею у зв'язку з її діяльністю.

- **Наукова.** Розбудовується навколо об'єктів, які є незалежними від людських бажань. Вона є динамічною, суперечливою, в ній більше запитань, ніж відповідей.

Виділяють класичну наукову картину світу, і некласичну (сучасну) наукову картину світу.

- **Класична.** Формувалась на основі вчень *Евкліда, Ньютона і Декарта.*

Згідно з нею, Світ є єдиним світом твердої матерії, який підкорюється жорстким законам природи. Такий світ не містить в собі ніякої потреби, причин для появи життя і людини, тому що така поява суперечить одному з фундаментальних законів такої науки, як термодинаміка. Будь-яка система прагне стати простою.

- **Сучасна некласична.** Базується на ідеях *Лобачевського, Ейнштейна, Резерфорда, Пригожого.* В ній зазначається, що всі існуючі системи мають природну здатність до мутації, у напрямку більшої складності. Одна і та ж енергія, принципи забезпечують еволюцію як фізико-хімічних процесів, так і

біологічних, і соціокультурних. Тому людина є не як випадковий результат фізико-хімічних реакцій, а як закономірний прояв внутрішніх можливостей самої дійсності.

- **Релігійна.** Центральним елементом є образ Бога (богів), як творця, упорядника, управителя світу. В ній світ ділиться на поцейбічний і потойбічний. Для останнього фіксуються зовсім інші властивості і характеристики, а реальний світ сприймається як не самодостатній, вторинний. СENS і мета людського життя пов'язується з потойбічним світом.

- **Філософські картини світу.** Концентруються на проблемі співвідношення «людина – світ». Вони не схожі між собою, тому що по-різному вирішують проблему «людина – світ», наголошуючи на пізнавальному, онтологічному та інших ресурсах. Але всі філософські картини схожі у тому, що вони є результатом інтелектуального розгляду, їм властиві сумнів і критичність.

Поняття «світ» разом з іншими утворює смислове ядро світогляду, незалежно від історичної доби життя людини. Це поняття включає в себе поняття про граничні для людини основи суцього. Значення його у тих функціях, які відіграє при **характеристиці універсуму:**

- Забезпечує цілісність світу;
- Уявлення про саморозвиток.

2. Світ є безкінечним у своїх якісних та кількісних проявах. Світ є вічним, як безкінечне ціле, і водночас він є мінливим і кінцевим у своїх окремих частинах і проявах. Світ створює нерозривну єдність своїх складових.

З давніх-давен філософи прагнули визначити першооснову всього світу, тобто прагнули пояснити його єдність (єдність багатоманітності, виходячи з його єдиного начала). Таким поняттям, яке позначає першооснову світу, яка не потребує для свого існування нічого іншого, називають **субстанцією**.

Всезагальні невід'ємні властивості речей світу які обумовлені іншим походженням із єдиної субстанції назвали **атрибутами**.

Різні філософські напрями пояснюють єдність світу по-різному. **Ідеалізм.** Вбачає єдність світу в його духовній субстанції.

Матеріалізм. Намагається пояснити єдність світу, виходячи з нього самого, і підкреслює, що для власного існування світне потребує якоїсь зовнішньої надприродної сили. Він сам із себе породжує всю багатоманітність існуючого. Субстанційною першоосновою світу є **матерія** – поняття для позначення безлічі об'єктивної реальності у її різноманітних станах і проявах.

Сучасна матеріалістична філософія спирається на різні **наукові теорії для обґрунтування єдності багатоманітного світу:**

1. Ще у XVIIIст. Теорія *Канта-Лапласа* пояснювала походження Сонячної системи і стала підґрунтям для розуміння єдності космічних тіл.
2. Закон збереження і перетворення енергії;
3. Теорія клітинної побудови живих організмів;
4. Періодичний закон Менделєєва (поєднав усі хімічні елементи);
5. Теорія відносності (єдність речовин і поля);
6. Теорія корпусних і хвильових матеріальних об'єктів (обґрунтувала нерозривну єдність матерії, руху, простору і часу).

Сучасна фізика розглядає світ єдиним, тому що на найбільш елементарному рівні його організації, Світ виступає множиною елементарних частинок.

3. Важливою характеристикою світу є поняття «рух». У філософії під цим поняттям розуміють будь-яку зміну.

Рух – спосіб існування всього сутнього. Він має абсолютний характер, і в той же час, рух є суперечливим, тому що зміни відбуваються зі збереженням елементів старого. Рух включає два протилежні моменти: **змінюваність** і **сталість**. У фізиці ці моменти виражають поняттями енергії і маси.

Енергія – міра змінюваності, здатності об'єкта до змін.

Маса – міра сталості, здатності об'єкта зберігати свій стан.

Уявлення про рух, зміну, як сутність буття, про суперечливість внутрішніх процесів, як джерело саморозвитку, було сформовано ще в античні часи, починаючи з *Геракліта*.

Рух має такі ознаки:

- Всезагальність;
- Універсальність;
- Суперечливість;
- Атрибутивність;
- Абсолютність.

Розвиток – процеси, пов'язані з перетворенням якості предмета, з появою нових станів.

Виділяють різновиди розвитку:

- **прогрес** – ускладнюється структура, підвищується рівень організації предмета чи явища.
- **регрес** – рух відбувається від більш досконалих і розвинених форм до менш досконалих і розвинених форм.

Лекція 8

Тема: Буття і матерія. Основні онтологічні категорії.

План

1. Поняття буття, його форми. Проблема буття.
2. Матерія.
3. Простір і час. Всезагальні форми існування матерії.

1. Буття – це центральне поняття у більшості філософських систем. Воно позначає усе існуюче і саме із спроби збагнути буття та його першооснову власне і зародилась філософія.

Галузь філософії, яка досліджує проблеми буття називається **онтогією**.

Поняття «**буття**» означає все те що коли - небудь існувало, існує зараз (наявне буття) і що має внутрішній потенціал до реалізації у майбутньому.

Основні форми буття:

- Буття речей і станів природи, живої та неживої.
- Буття суспільства.
- Буття людини.
- Буття духовного (ідей, знань, цінностей).

Спостерігаючи різноманітність буття, люди з давніх давен намагалися з'ясувати: «А що ж лежить в основі розмаїття речей та явищ?». Пошуки такої першооснови єдності буття, яка для власного існування не потребує ніякої зовнішньої причини і яка сама виступає причиною усіх змін та станів буття, призвели до появи поняття **субстанція**.

В історії філософії по різному визначалася субстанція Світу:

- природні стихії (земля, вода, вогонь, повітря)
- число у Піфагора, атом у Демокрита
- матерія.

Люди завжди цікавились питанням, **яке набуло в філософії форму проблеми буття:**

- «що є буття?»
- «яке воно є?»
- «Чому воно є?»

Це питання є вічним, глобальним у своєму загальному вигляді і невичерпанним у деталях.

Щодо вирішення цього питання склалися такі підходи:

1. Торкається життя і смерті людини, адже для людини природно сприймати твердження: «Бути - це жити». Також природно з цього випливає наступне питання: «А що буде зі мною після смерті?» тобто, чи настане разом зі смертю небуття? Щоб подолати таке можливе небуття були запропоновані різні есхатологічні вчення.

Есхатологія – це вчення про кінцеві долі світу, про страшний суд і воскресіння, про винагороду праведників і покарання грішників.

2. У вирішенні проблеми буття торкається визначення сутності природи буття, тобто чи є буття сталим, не змінним чи воно є змінюваним скороминучим, рухомим. Вже в давній Греції, на це питання були дані дві проблемні відповіді:

- *Парменід*, доводив що буття є незмінним і сталим.
- *Геракліт*, сутність буття полягає у його вічному становленні у постійному змінюванні.

Такі погляди прийнято називати **метафізичним** і **діалектичним** на сутність буття. Вже в давньої Греції мислителі дійшли висновку, що існує буття не лише матеріальне, але й ідеальне. Матеріальне буття є чуттєво сприйнятним а ідеальне є лише розумовоосяжним. Уперше про це написав *Платон*.

3. У вирішенні проблеми буття торкається того з яких компонентів складене усе існуюче. Розмірковуючи над цими питаннями філософи запропонували такі поняття як **природа, простір, ціле і частка і т. інші**. Великим досягненням сучасної науки та філософії є **ідея єдності світу**, що підтверджує цілісність його буття, взаємозалежність усіх його форм. У наш час наука і філософія наголошують на необхідність збереження біологічних основ буття. У зв'язку із загостренням тотальної економічної кризи стає більш зрозумілими залежність буття людини від буття природи навпаки.

2. У перше поняття «**матерія**» з'являється у філософії *Платона*. Сьогодні це одна із ключових категорій природознавства і філософії. Сучасна фізика під поняттям «**матерія**» розуміє позначення деякої особливої точки поля. На відміну від природних наук. Філософське розуміння «**матерії**» зводиться до позначення безлічі об'єктивної реальності у її різноманітних станах та проявах, що існує незалежно від людини і що може бути відображене її органами чуття. Матерія є абстрактним поняттям високого рівня, тому що охоплює собою усю реальність, існуючу незалежно ВІД людини.

Виділяють два види матерії:

- Фізична речовина у будь якого стані.
- Фізичне поле (гравітаційне, ядерне, магнітне).

З погляду сучасної матеріалістичної філософії, матерія є несотворимою, вона є не знищеною безслідно, безкінечною у просторі і часі, причиною для власного існування усіх змін в об'єктивній реальності. Усі речі об'єкти, властивості, відношення в світі є проявами матерії, тому увесь світ, що нас оточує являє собою єдиний матеріальний світ.

Висновок: все те що може бути відкрито у майбутньому стосовно об'єктивної реальності підпадає під поняття матерія. Тому **поняття матерія носить принципово – відкритий характер.**

З погляду ідеалістичної філософії матерія є вторинним началом яке походить від духовної першооснови. В релігії Бог як духовний абсолют вважається єдиним істинним буттям, в той час як природа, людина не мають самостійної антагонічної реальності, тобто вони створені і отримали буття від духовного первоначала.

3. Серед властивостей матерії є такі без яких вона не може існувати їх називають **атрибутами**. До числа атрибутів традиційно включають рух простір і час.

Рух є спосіб існування всього сутнього в тому числі і матерії. Рух має абсолютний характер. Він є з погляду матеріалізму несотворимим, незнищуваним, невід'ємним від матерії і від простору та часу.

Такий погляд на характеристики руху впливає із здобутків сучасної науки, зокрема фізики.

Всезагальними формами матерії її існування є простір і час. Ці категорії є абстрактними визначеннями структурної організованості і змінюваності буття. Будь який матеріальний предмет має своє місце серед інших, характеризується своєю формою, і тому **простором** називають порядок розташування водночас декількох співіснуючих об'єктів.

Послідовність існування об'єктів, явищ, які змінюють одне одного називається **часом**.

Матерія не існує поза цих своїх всезагальних форм, лише під час процедури наукового абстрагування людина відрізняє простір, час від матеріального об'єкта чи системи.

Філософи науковці завжди прагнули з'ясувати природу простору і часу і тому склалися **дві концепції**:

- **Субстанційна** (*Платон, Демокрит, нов. час - Ньютон*)

Вважали що простір і час служать самі по собі, як щось зовнішнє поставно матеріальних об'єктів світу.

- **Реляційна** (*Аристотель, Декарт, Лейбниць*)

Вважали що простір і час, як такі існують залежно від конкретних матеріальних систем і є їхніми властивостями. Сучасна фізика підтвердила правоту реляційної концепції, згідно з теорією відносності Ейнштейна, властивості простору і часу визначаються розподілом в них гравітаційних мас. Це означає, що простір і час пов'язані з рухом і між собою і є невід'ємними властивостями конкретних матеріальних систем та об'єктів.

Єдність просторово-часових характеристик світу називається **просторово-часовим континуумом**.

Окрім астрономічного, фізичного змісту понять «простір» і «час» також застосовують інші смислові значення.

Виділяють **соціальний простір** і **соціальний час** (біологічний, психологічний, художньо-мистецький, історичний час і простір).

Лекція 9

Тема: Свідомість

План

1. Проблема походження та природа свідомості у філософії.
2. Структура свідомості, її властивості та функції.
3. Свідомість і внутрішній світ людини.

1. Проблема дослідження свідомості є надзвичайно складною, тому що свідомість досліджується за допомогою людської свідомості і не існує якихось технічних приладів щоб визначити прояви функціонування та змісту свідомості.

Існує багато визначень свідомості, але всі вони не повні. Навіть *Арістотель* давав метафізичний опис природи цього явища, а не його дефініцію (визначення).

В історії філософії склалися **три основні підходи щодо пояснення людської свідомості:**

Перший підхід: свідомість кожної окремої людини є модифікацією, породженням або маленького частиною універсальної (космічної, Божественної) духовної першооснови, тобто питання про походження свідомості і не ставиться, тому що вона розглядається, як отримана людиною від вічного духовного первоначало світу. В християнській думці, спираючись на вчення Платона, Августин Блаженний започаткував погляд, який пояснює, що людина отримала від Бога свідомість для того, щоб та постійно нагадувала їй про трагізм існування людини відокремленої від Бога - її творця.

Другий підхід: свідомість є невід'ємним атрибутом матерії, вона властива всій матерії і будь якому матеріальному об'єкту. Це означає, що усі тіла природи мають свідомість, але не однаковою мірою.

Пояснення цього знаходимо у 2-ох філософських поглядах :

- а). **Гілозоїзм** – приписування неживій природі здатність відчувати, мислити.
- б). **Пантеїзм** – ототожнення природи і Бога. Представником пантеїзму був *Спіноза*. Він висловлював такий погляд: «В світі є лише одна субстанція, яка має дві ознаки: протяжність і мислення». З цього випливають висновки, що природа (жива і нежива) має свідомість, може мислити.

Третій підхід: матеріалізм завжди пояснював походження і природу свідомості у нерозривному зв'язку з розвитком матерії. Наголошуючи на тому, що живе походить із неживого, матеріалізм відшукує в неживій матерії таку її властивість, яка може виступати у якості генетичної передумови свідомості.

Тобто в неживій матерії у якості такої всезагальної властивості матерії названо відображення. Воно пов'язано із взаємодією матеріальних об'єктів, коли у взаємодіючих структурах залишаються сліди іншого об'єкту. Такі сліди зберігають певну інформацію про те, з яким саме об'єктом відбулася взаємодія.

Отже, **відображення** - це реакція матеріального об'єкта на зовнішній вплив, що несе в собі інформацію про цей вплив. У процесі розвитку і ускладнення матеріальних систем, розвиваються і ускладнюються властивості відображення. В неживій природі відображення відбувається на основі механічних, хімічних, фізичних взаємодій, а в живій природі виникають біологічні форми відображення.

Біологічне відображення для існування живої істоти є життєво важливою необхідністю, тому що лише за умови взаємодії з навколишнім середовищем живий організм може існувати. **Примітивною формою біологічного відображення є подразнення.** З ускладненням живого організму з'являється нервова система, завдяки якій здійснюється сигнальне відображення дійсності у формі відчуттів, сприймань і уявлень.

Таке відображення дає змогу організму оцінити явище оточуючого світу крізь призму їхньої шкідливості або корисності для життєдіяльності організму. У розвинутих живих істот формується суб'єктивне сприйняття переживання дійсності, що свідчить про появу психіки, як найбільш досконалої форми біологічного відображення. Розвиток психіки супроводжується удосконаленням нервової системи і найбільш повно психіка представлена у людини.

Для появи свідомості у людини повинні бути 2 групи передумов:

1. **Біологічні** – унікальний мозок, прямоходіння, особлива будова гортані, яка є здатною для членороздільного мовлення.
2. **Соціальні** – включенність з народження людини до суспільного життя через спілкування, мову, культуру, колективну працю, через різноманітні суспільні стосунки.

Роль соціального фактору у виникненні свідомості полягає у тому, що сам по собі людський мозок, яким він виходить із лона природи, не є органом

свідомості, а стає таким лише тоді, коли людина перебуває в суспільному оточенні і взаємодіє з іншими людьми.

2. Структура свідомості включає такі сфери:

1. **Когнітивна** – це знання, які є ядром та способом існування свідомості. Тут є також пам'ять, увага, мислення.
2. **Емоційна** – почуття, емоції пристрасті, афекти.
3. **Мотиваційно-вольова** – потреби, інтереси, мотиви людини у поєднанні із здатністю до їхньої реалізації.

За критеріями «носії свідомості» виділяють: **індивідуальну, групову, суспільну свідомість.**

- **Індивідуальна** свідомість є ініціатором змін у суспільній свідомості, і за багатством неповторних рис переважає її.
- **Суспільна** свідомість охоплює типове, найбільш важливе у сукупності індивідуальних свідомостей і тому за своїм змістом вона є ширшою, ніж індивідуальна. Прийнято виділяти такі **форми суспільної свідомості**: наукова, релігійна, правова, філософська, моральна, політична. Ці форми відрізняються за змістом, за глибиною та характером відображення явищ оточуючого світу.

Виділяють 2 рівні у суспільній свідомості:

1. **Стихійний** – представлений у масовій соціальній психології, віруваннях, стереотипах, звичках.
2. **Теоретичний** – до нього належить ідеологія – сукупність поглядів, у яких теоретично – обґрунтовується та захищається певний інтерес великої соціальної групи. Наприклад, політична, національна, релігійна ідеологія.

Властивості свідомості:

- **Суб'єктність** – за своїм змістом свідомість завжди є неповторна, тому що належить конкретному суб'єкту.
- **Предметність** – свідомість наповнена якимось змістом.
- **Спрямованість** – в якій виражається активне людське відображення світу, а не пасивне віддзеркалення його.

- **Рефлексивність** – свідомість не лише відображує зовнішній світ, але і свій власний зміст.

Функції свідомості:

1. Пізнавальна.
2. Оцінювання навколишнього світу і орієнтація в ньому.
3. Конструктивна, яка поєднується із цілепокладанням людських дій, вчинків і регуляції поведінки людини.

3. Поняття «свідомість» є близьким до поняття «внутрішній світ людини».

В ньому виділяють такі рівні:

1. Рівень свідомості
 2. Несвідомого
 3. Підсвідомого, коли людина виконує буденні дії автоматично.
 4. самосвідомості, коли людина оцінює, критично ставиться до себе, до своїх поглядів, вчинків, дій, оцінює свою самосвідомість.
- Самосвідомість є лише у людини.

Лекція 10

Тема:Пізнання

План

1. Поняття пізнання і проблеми пізнаваності світу.
2. Структура пізнання. Єдність чуттєвого і раціонального у пізнанні
3. Проблема істини. Роль практики у пізнанні.

1. Пізнання - процес духовного освоєння людиною світу з метою отримання істинного достовірного знання.

Процес пізнання є активним цілеспрямованим відображення дійсності у свідомості людини.

Розділ філософії який вивчає пізнання, називається **гносеологією**. В зарубіжній філософії вживалась назва **епістемологія**.

У нас **під епістемологією**, у першу чергу, **розуміють** вчення про наукове пізнання. Центральною проблемою в теорії пізнання є питання про те, наскільки достовірними виявляються отримувані людиною знання.

В історії філософії склалися два основні підходи щодо можливості людини отримувати достовірне знання:

- **Гносеологічний реалізм** (оптимізм) стверджує, що людина, здатна повно і достовірно пізнавати світ.
- **Агностицизм** стверджує, що людина не може повно, адекватно, достовірно пізнавати світ.

Різновиди агностицизму:

1. **Скептицизм** – давньогрецький мислитель *Піррон* вважав, що достовірними є лише чуттєві сприймання. Омана виникає при спробі перейти від чуттєвого образу до з'ясування внутрішньої сутності предмета.
2. **Агностицизм Д. Юма та І. Канта**
 - *Д.Юм* вважав, що у досвіді і навіть науковому експерименті отримуваний результат відрізняється від причини.
 - *І. Кант*, розробив концепцію «речі в собі» і вважав речі принципово непізнаваними.
3. **Конвенціоналізм** – вважає, що наукові закони є лише домовленостями між вченими.

2. Структура пізнавального відношення включає такі елементи:

- **Суб'єкт пізнання** – людина або людство в його історичному розвитку.
- **Об'єкт пізнання** - реальність або її окремі фрагменти, на які спрямована пізнавальна активність людини. У якості об'єктів можуть бути також ідеальні об'єкти.

Результатом пізнання є пізнавальний образ об'єкта, який завжди є об'єктивним за своїм змістом, тому що в ньому об'єкт відображається з різним ступенем адекватності. Пізнавальний образ є суб'єктивним за своєю формою, тому що належить людині як суб'єкту пізнання.

Структурно процес пізнання включає: чуттєве та раціональне пізнання

Форми чуттєвого пізнання:

1. Відчуття
2. Сприймання .
3. Уявлення

Форми раціонального пізнання:

1. Поняття
2. Судження
3. Умовивід

Процес пізнання починається з чуттєвого контакту людини з об'єктом пізнання і виявляється більш ефективним на початкових етапах людського життя та суспільної практики.

Чуттєве пізнання передує раціональному, однак це не треба розуміти, як цілковиту його відокремленість, тому що в дійсності людина пізнаючи світ, водночас і відчуває, і мислить.

Раціональне пізнання є більш високим рівнем відображення дійсності, тому що дозволяє за допомогою людського інтелекту пізнати внутрішню сутність предметів і явищ дійсності, що прихована від органів чуття, збагнути закономірності та причини розвитку.

Висновок: процес пізнання включає взаємодію, взаємопроникнення чуттєвого та раціонального компонентів, емпіричного досвіду і понятійного мислення.

3. Класичні визначення істини дав *Арістотель*, який визначив істину як відповідність наших знань про дійсність самій дійсності. В сучасній філософії існують різні концепції істини. Наприклад **філософія прагматизму** істинним вважає знання, яке приносить практичну користь.

Матеріалістична концепція істини включає такі поняття:

- **Об'єктивність істини** – такий зміст людських знань про світ, який не залежить від людини як суб'єкта пізнання.
- **Абсолютна істина** – такий зміст людських знань, який повно відображує об'єкт пізнання і у подальшому не буде спростований, змінений, доповнений.
- **Відносна істина** – таке знання, яке в принципі є правильним, але воно не повно відображує об'єкт пізнання і з розвитком людської практики, науки, з прогресом пізнавальних можливостей людини буде збагачуватися новими елементами, доповнюватися, змінюватися і навіть у подальшому замінюватися.
- **Конкретність істини** – принцип отримання знання, коли обов'язково враховуються конкретні характеристики об'єкта пізнання: місця, часу, простору, умов і т.д.

Щоб перевірити достовірність отриманого знання; необхідно спиратися на практику як об'єктивний критерій істини. Але сама практика є недостатнім критерієм, тому що залежить від ступеня історичного розвитку суспільства, і тому є обмеженою, тому практику доповнюють логікою. Може бути не лише безпосередня, але й опосередкована практична перевірка істини.

Лекція 11

Тема: Наукове пізнання

План

1. Поняття та специфіка наукового пізнання.
2. Особливості пізнання соціальної дійсності.
3. Форми наукового пізнання.

4. Методи наукового пізнання.

1. Наукове пізнання – це відносно відносно самостійна, спеціалізована, цілеспрямована пізнавальна діяльність, з властивими їй формами та методами, із соціальним призначенням надавати нові знання про світ та об'єктивні закони в ньому. Своїм виникненням науково-пізнавальна діяльність у сучасному вимірі зобов'язана історичним передумовам, що склались в Європі в період зародження та розвитку буржуазних суспільних відносин.

Особливості наукового пізнання:

- **Наукове пізнання** – це раціональне пізнання, тобто воно спирається на інтелект і діяльність людського розуму. Раціональність означає, що науковець прагне не лише описати предмет своєї уваги, а й, насамперед, обґрунтувати, довести своє знання.
- Наукова раціональність забезпечується також тим, що наука спирається на факти і осягає світ за допомогою понять, на основі логіки. Для науки далеко не все може бути фактом. Для того, щоб певне явище стало фактом, воно фіксується за допомогою певного інструментарію науки і описується науковою термінологією. За висловом Ф. Бекона, факт є живленням науки, і достовірне, об'єктивне знання стає можливим, коли науковці спираються на факти.
- Наукове пізнання перевіряється досвідом, практикою, його доказовість забезпечується за допомогою математики, і тому рисою наукового знання є точність.
- Наука, як сума нагромаджених знань, є відкритою для критики, для доповнення, для змін, і тому в науковому пізнання завжди реалізуються альтернативні, нові шляхи пошуку істини.
- Наукове пізнання здійснюється за допомогою застосування різних форм та методів, які забезпечують достовірність, об'єктивність отриманого знання. Сучасна наука веде дослідження, використовуючи новітнє обладнання, прибори та інше.

2. Соціально-гуманітарні науки мають специфіку, коли йдеться про пізнання суспільства:

- Предметом соціально-гуманітарного пізнання виступає «світ людини», тобто, не поняття вказує на наявність суб'єктивного моменту в існуванні, змісті, ознаках соціальної реальності. Тому соціально-гуманітарне пізнання повинно враховувати ставлення людей до суспільства, їх оцінки, уявлення, ідеали і навіть забобони.

Отже, пізнання соціальної дійсності передбачає вивчення в ній і матеріальних, і ідеальних елементів, і свідомого, і стихійного, і об'єктивного, і суб'єктивного.

- Соціальне пізнання є невід'ємним від оцінювання того, що пізнається, а саме, подій, явищ, процесів у суспільстві. Оцінює ці суспільні факти вчений, якому, як людині, як члену суспільства, завжди властиві симпатії та антипатії, зацікавленість, перебування під впливом стереотипних уявлень, авторитетних думок.

Отже, суспільні події, явища, процеси по-різному оцінюються фахівцями і це не є свідчення їх нераціональності або неточності.

- Соціальне пізнання практично не застосовує кількісних методів, не використовує технічних засобів, приладів, тому соціально-гуманітарне пізнання базується на абстрактно-логічному підході до пізнання, орієнтується на якісну визначеність суспільних подій і процесів.
- Результати соціально-гуманітарного пізнання, як правило, не перевіряються за допомогою експерименту, математичних розрахунків і за своєю природою таке пізнання виступає як діалог. Це передбачає процедуру розуміння іншої культури, іншої людини, іншого суспільства, і, лише збагнувши їх зміст, - притаманної логіки життєдіяльності та ментальності, соціально-

гуманітарне пізнання має можливість більш точно тлумачити предмет свого дослідження.

3. Науковці отримують нове знання не випадковим чином не стихійно, а застосовуючи певні форми та методи наукового пізнання

Форми наукового пізнання:

1. Ідеї є відображенням самої речі або властивості не просто у їх наявному існуванні, а в необхідності, в тенденції розвитку і можливості. Як правило ідея виводиться із досвіду науковця і явища собою конкретне знання дійсності і мету її перетворення.
2. **Проблема** – це відображення суперечності, між знанням і дійсністю, або протиріччя у самому процесі пізнання.
3. Гіпотеза це припущення стосовно одного із шляхів, можливих варіантів розв'язання наукової проблеми. Гіпотеза орієнтує в якому напрямку науковцю слід проводити дослідження.
4. Концепція спосіб розуміння, пояснення та тлумачення явища чи процесу, який ще не доведений, ще практично не перевірений, але такий що не суперечить законам природи.
5. **Теорія** – найвища форма організації наукового знання, яка являє собою систему достовірних конкретних, логічно не суперечливих, практично перевірених знань що спираються на сформульовані наукові закони.

Закон – в науці означає вираз внутрішнього, сутнісного, необхідного, загального зв'язку між об'єктами і явищами дійсності. В законах наука дає всебічне обґрунтування причинно-наслідковим явищам і процесам дійсності. Усі інші форми наукового пізнання генетично передують теорії, хоча нерідко співіснують і взаємодіють з нею в системі науки.

4. Термін «метод» походить від давньогрецького «metadois», яке в перекладі означає «через відстежений або підготовлений шлях».

Метод є ефективним засобом людської пізнавальної та практичної діяльності, і являє собою сукупність принципів, правил, інструкцій, шляхів та прийомів вирішення певного завдання чи проблеми.

Французький філософ *Рене Декарт* вважав, що краще нічого зовсім не робити, ніж діяти у пізнанні сліпо і безпорадно, не будучи озброєним методом.

Методологія – вчення про методи; складна наука, яка опікується збиранням, осмисленням та обґрунтуванням методів, які застосовуються вченими.

Сучасна методологія виділяє такі складові методу:

- **Описова.** Окреслює коло засобів, інструментів, умов, які необхідні для застосування методу.
- **Операціональна.** Вказує на послідовність застосування дій при застосуванні методу.
- **Концептуальна.** Обґрунтовує саму можливість певним чином будувати метод.

Усі методи наукового пізнання можна поділити на три групи:

1. **Спеціальні наукові методи.** Кожна наука розробляє свої власні методи, які відповідають її змісту і застосовуються лише в ній.

2. **Загальнонаукові методи,** які характеризують процес пізнання в усіх науках і застосовуються **на двох рівнях:**

-**Емпіричний.** На цьому рівні пізнавальні зусилля вченого спрямовані на отримання фактів.

До методів емпіричного пізнання відносять:

- **Опис.**
- **Спостереження** – це цілеспрямоване сприйняття досліджуваного об'єкту, внаслідок чого вчений одержує знання про зовнішні ознаки, властивості, відношення цього об'єкту.
- **Вимірювання** – спостереження, але з фіксацією кількісних значень.
- **Порівняння** – вимірювання об'єкта, коли його порівнюють з еталоном (стандартом), нормою.
- **Експеримент.**

- **Теоретичний** – рівень логічного мислення.

До методів теоретичного пізнання відносять:

- **Аналіз** – розчленовування цілісного об'єкта на частини (в думках), з метою всебічного вивчення.

- **Синтез** – поєднання раніше виділених частин об'єкта, з метою його загального сприйняття і осмислення.

- **Індукція.**

- **Дедукція.**

- **Абстрагування** (узагальнення).

- **Ідеалізація** – абстрактне конструювання понять про об'єкти, що не існують самі в реальності, але для них існують прообрази у реальному світі.

- **Формалізація** – відображення результатів пізнання у знаковому вираженні чи у формалізованій мові.

3. Загально філософський діалектичний метод.

Діалектика – це вчення про всезагальний взаємозв'язок та розвиток. Діалектичний метод, розроблений у філософії, може бути корисним для наукового пізнання, тому що

а). вказує на те, що все в світі є змінюваним;

б). вказує на те, що все є пов'язане між собою, і тому необхідно завжди підходити конкретно, історично до об'єкту пізнання.

Діалектика націлює вченого на дослідження внутрішніх протиріч, властивих об'єкту, вивчення яких висвітлює причини саморуху, само змін об'єкту.

Лекція 12

Тема: Суспільство

План

1. Специфіка суспільства. Його основні ознаки.
2. Джерела розвитку суспільства.

3. Глобальні проблеми сучасності.

1. Суспільство – сукупність або система відносин, які виникають у процесі спільної життєдіяльності людей і утворюються та трансформуються у кожному новому поколінні.

Суспільство є особливим способом співіснування людей, головними чинниками якого є свідомість, діяльність, спілкування, генетичний зв'язок якого спричиняє створення духовно – предметного світу культури, що відрізняє суспільство від природи.

В процесі спілкування та загальної діяльності відбувається взаємовпевненість та взаємна дія індивідів, досягається згуртованість і солідарність, єдність обов'язкових цінностей, норм і поглядів, а від так - інтегрованість та цілісність. Підкреслюючи специфіку суспільного способу життя, слід підкреслити його спадкоємний історичний характер.

Суспільство завжди багате досвідом попередніх поколінь, успадковуючи практичний та духовний матеріал їх діяльності, знань і культури.

Суспільство розглядається, як об'єднання людей, що мають певні кордони, загальну систему і мають національну і соціокультурну діяльність.

Важливими системними ознаками суспільства, які забезпечують його цілісність і стабільність, є такі:

- Територія, або географічний простір, який може істотно впливати на характер господарської діяльності, види занять, політичне життя, різноманітні відносини між людьми, на їх традиції та ментальність.
- Наявність власної назви та ідентифікація.
- Стійкість та можливість відтворювати внутрішні зв'язки та взаємодії.
- Автономність, що означає - життєдіяльність суспільства регулюється тими інститутами, принципами і нормами, які продукуються всередині самого суспільства.
- Значна інтегративна сила.

Досліджуючи основні параметри та фактори суспільних трансформацій, дослідники вбачають одну із головних детермінант розвитку суспільства у вдосконаленні технологічної бази. Технологія матеріального виробництва, продуктивних сил, здатність освоювати виробничі цикли, запроваджувати новітні технології, досягнення НТП.

Марксистська теорія пов'язує розвиток суспільства з радикальною зміною способу виробництва матеріальних благ, домінуючим чинником якого визначаються **продуктивні сили** – засоби виробництва і сили людини.

Принцип домінування технологічного фактора використовується і в періодизації американських науковців *Д. Бейсіла, Д. Гелбрейта*, які відокремлювали традиційне або аграрне, індустріальне та постіндустріальне суспільство.

2. Важливим джерелом розвитку суспільства завжди виступали **протиріччя між природою та культурною організацією людства**, навіть з першого погляду очевидно, що густина населення, рівень виробництва, політичні відносини та характер світогляду, культура суспільства великою мірою залежать від особливостей, клімату, рельєфу, водних ресурсів та природних копалин. Проте, природна обумовленість суспільства не є фатальною, адже воно не просто адаптується до природи, а створює свій власний світ «другої природи», тобто світ культури, тому і специфіка задоволення інших потреб залежить від певних знакових символічних, культурних особливостей, які визначаються соціальними статусами, особистими уподобаннями та смаками індивіда.

Важливим джерелом розвитку суспільства виступають **багатовимірні відносини між людьми**, що виникають в процесі спільної діяльності, зокрема виробничої, трудової. Труд, виконуючи функції підтримки фізичного існування людини, а також реалізації здібностей, що надає відчуття радості і повноти буття часто спричиняє серйозні соціальні проблеми, в тому числі це проблеми власності, справедливого розподілу матеріальних і духовних цінностей та благ;

тому відносини власності можуть бути експлуаторські, тобто форми соціального паразитизму, коли деякі люди або групи живуть за рахунок інших. Наприкінці XIX ст. ця проблема експлуатації людини людиною ускладнюється новою формою, а саме експлуатацією людини державою або суспільством. Потужний бюрократичний апарат стає способом відчуження людей від власності та влади, що призводить до дегуманізації сучасного суспільства, знеособлення суб'єкта. Тому **подолання різних форм відчуження** – головна причина, єдина перспектива оптимального розвитку суспільства. Його основою можуть бути тільки реалізовані економічні, соціально – політичні та духовні інтереси людей.

3. Сучасне людство розвивається сьогодні під загрозою тотальної катастрофи, спричиненої багатьма факторами, які сьогодні називають **глобальними проблемами сучасності**.

Вперше привернули увагу до складних проблем сучасного людства науковці **Римського клубу**, що виник у 1968 р. за ініціативи італійського вченого *А. Печчеї*.

Відомі десять доповідей Римського клубу.

Одна з перших називалась «Людство на поворотному рубежі», зроблена американським вченим *Дж. Меддоуз* та *Дж. Форестером*.

Цей проект - розрахунки у вигляді математичної моделі розвитку людства викликала культурний шок, адже там зазначені численні факти та цифри, які свідчать про реальну загрозу фізичному існуванню людства.

Найважливіші проблеми:

- Економічні проблеми;
- Демографічні проблеми;
- Проблема війни і миру;
- Нерівномірності розвитку цивілізації, протистояння «золотого мільярда» (багатої Півночі) і «третього світу» (злиденного Півдня).

Лекція 13

Тема: Філософський аналіз науки і техніки

План

1. Поняття науки та її сутність.
2. Філософські проблеми техніки і технічного знання.

I. Наука – це сфера дослідницької діяльності, яка спрямована на виробництво нового знання про природу, суспільство і мислення, яка включає необхідні умови і моменти для такого виробництва:

- вчені з їхніми знаннями, здібностями, кваліфікацією і досвідом, з розподілом і кооперацією наукової праці;
- наукові установи, експериментальне та лабораторне обладнання;
- методи науково-дослідницької роботи;
- понятійний і категоріальний апарат, вся сума наявного знання (включає все те, що вивчає людина);
- система наукової інформації;

Сучасна наука – це складна система, до якої входять:

- природничі науки (біологія, фізика, хімія тощо);
- соціально-гуманітарні науки (про людину, суспільство);
- технічні науки;
- точні математичні науки;

Наука є не лише сумою знань, а й процесом духовного виробництва (виробництва цих знань).

Важливими ознаками науки є:

- об'єктивність знання;
- предметність знання;
- системна організація наукового знання;
- обґрунтованість і доведеність;

- здатність виходити за межі сучасної практики і відкривати те у дійсності, яке з часом, у майбутньому, стане об'єктом практичного освоєння;
- науковці зорієнтовані виключно на пошук істини, на щире служіння їй. Науковці безкоштовно діляться своїми винаходами з людством;
- наука забороняє плагіат;

Історія науки сягає своїм корінням у глибоке минуле. Вона виникла після відокремлення розумової праці від фізичної, і стає досить автономною структурою вже у Стародавній Греції, але розвиток її з тих часів і до наукової революції можна назвати **протонаукою**. В історії прийнято вважати, що наука у її сучасному вигляді розпочинає свій шлях з наукової революції в Європі (XVI – XVII ст.).

Виділяють три етапи раціональності, на яких базувалася наука:

- Класична наука (XVII – початок XX ст.). В цей час промислова революція перетворює науку в безпосередню продуктивну силу суспільства;
- Некласична наука (перша половина XX ст.), коли виникають такі наукові теорії, які вказують на відносність об'єкта до засобів і операцій наукової діяльності (теорія Відносності Ейнштейна);
- Постнекласична наука (з кінця XX ст.), коли отримання іншого знання про дійсність співвідноситься з урахуванням суспільних цілей і людських цінностей.

Сучасна наука має декілька важливих функцій, які визначаються суспільними потребами, і тому носять об'єктивний характер.

До цих функцій відносяться:

- Пізнавальна (все те, що пізнає людство);
- Практична. Означає, що наука не лише пояснює світ, але й перетворює його. Концентрованого вираження практична

філософія набула в умовах науково-технічного прогресу, який розгорнувся починаючи з другої половини ХХ ст.;

- Прогностична. Від науки чекають передбачення природничих явищ, відкриття нових технологій, матеріалів, наукового розвитку;
- Культурно-світоглядна. Наука, завдяки своїм відкриттям, новому знанню, збагачує культуру і сприяє формуванню обґрунтованого світогляду у людини;

У ХХ ст. західні дослідники з історії науки *Т. Кун* та *І. Лакатос* вважали, що **Історія науки** – це формування і зміна типів раціональності, властивих тому чи іншому стану.

Кун запропонував поняття «парадигма».

Парадигма – Оце модель постановки і вирішення наукової проблеми, яка на цей час визначається раціональною вченими.

Тому, **історія науки** – це формування і зміна парадигм.

Лакатос запропонував поняття «**науково-дослідницька програма**». Якщо вчений діє у межах науково-дослідницької програми, то він діє раціонально, і отримує науково важливі результати. Тому, **історія науки** – це зміна науково-дослідницьких програм (одна застаріває – з'являється інша).

На думку американського методолога науки *П. Фейсрабенда*, прогрес науки, розвиток нового знання можливий за умови **проліферації** – коли вчений пропонує альтернативну, щодо існуючих вже концепцій, точку зору. Це примушує представників традиційного погляду захищати їх, і у процесі наукової полеміки відбувається, власне, просування до істини.

2. Технічні науки з'явилися у ХVІІІ ст. і мають своїм предметом техніку.

Саме слово «техніка» походить з грецької мови, і означає «мистецтво щось створювати, формувати із природного матеріалу».

Техніка – це штучно створені засоби людської діяльності, які посідають проміжне місце між людиною і природою.

Техніка є винаходом людини, і діє за принципами, вкладеними в неї людиною, але технічні речі (артефакти) існують згідно з об'єктивними природними законами, тому кожний технічний прилад є своєрідним типом втілення і використання законів природи. Це певною мірою зумовлює **специфіку технічних наук, яка полягає в наступному:**

- технічні науки покликані пізнавати явища і процеси, які відбуваються у штучно створеному середовищі, на основі знань природничих наук;
- специфіка технічних наук пов'язана з їх практичною корисністю, з націленістю на застосування в суспільній людській практиці;
- технічна діяльність має проектний характер, оскільки покликана проектувати те, що може бути створено, і взяте на озброєння практикою;

Розвиток техніки впливає на суспільство, на життя людей у таких аспектах:

- посилює фізичні і розумові здібності людей, замінюючи їх роботу роботою різноманітних машин;
- формує штучне середовище речей, які сприяють більшій комфортності і безпеці життя. Такі штучні речі називаються **артефактами**;
- постійно збільшує потреби людини, спричиняє появу нових потреб і створює засоби їх задоволення;
- змінює зміст усіх видів людської діяльності і породжує нові види її;

Вплив техніки, технічного прогресу на суспільство і людину є неоднозначним, тому що виявлено, що не лише техніка служить людині, але й людина все більше опиняється в залежності від техніки, яка диктує їй ритм життя, спрямованість і зміст отримуваних знань, фахових змін, умови праці,

навколишнього середовища і т. д. Тому одна група мислителів позитивно оцінює значення техніки для життя людини і суспільства, інша – негативно.

Представники «**позитивної**», *Гелбрейт, Белл, Тоффлер*, розробили погляди, які віддзеркалюють **технологічний детермінізм**. Згідно з ним, науково-технічний прогрес справляє визначальний вплив на економіку, політику, соціальні відносини, культуру, духовне життя у суспільстві і є єдиним самодостатнім джерелом суспільного прогресу, від якого залежить прогрес зазначених сфер життя суспільства.

Інша концепція позитивного значення техніки на життя суспільства, що сформувалась в руслі цих авторів, - це **концепція технократії**, що означає владу людей, які є носіями технічного знання і вміння. Згідно з цим поглядом, прогрес суспільства забезпечують інженерно-технічні працівники, а не бізнес-еліта, або соціальний клас.

Протилежний погляд щодо суспільної оцінки техніки породжує **технофобію** – побоювання того, що безконтрольний технічний прогрес призвів вже до пригнічення самої людини, до перетворення її на придаток до техніки, викликає у неї стреси, і може, у разі створення штучного інтелекту і не вирішення екологічних проблем, поставити під загрозу людське існування.

Лекція 14

Культура і цивілізація

План

1. Філософська концепція культури.
2. Культура і суспільство.
3. Культура і цивілізація.

I. Слово «**культура**» походить з латинської мови, і у Стародавньому Римі вживалося в значенні «доглядати, вирощувати» (стосовно землеробства). Уперше в значенні «вдосконалювати людські якості» вжив поняття «культура»

римський політичний діяч, оратор, мислитель – Цицерон. Упродовж розвитку людської думки оформлювались різні концепції культури. Вченими сформульовано близько 500 визначень цього поняття. **Найбільш відомими філософськими визначеннями культури є такі:**

Богословська. В ній поняття «культура» вживається у значенні релігійного культу. Її суть пов'язується з осмисленням божественного. В історії все, що ми називаємо «культурою», повинно мати відношення до безумовного, абсолютного, тобто, повинно містити релігійний досвід. Робиться висновок, що релігійне є субстанцією, тобто, носієм культури, а культура в свою чергу є функцією релігії.

Класична концепція культури, яка остаточно сформулювалась в німецькій філософії XIX ст. Тут людина виступає як творець культури, при чому визначальною сферою розвитку людини проголошується духовна творчість, тому культура розвивається, як суть духовного утворення.

Аксіологісна концепція культури пов'язує розгляд культури зі світом цінностей. Культура визначається, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, як складна ієрархія смислів та ідеалів. Культура осмислюється, як реалізація людиною її ідеально-ціннісних цілей.

Діяльнісна концепція культури найбільш популярна у філософії сучасного матеріалізму. Діяльнісна концепція вказує на фундаментальну властивість культури бути засобом діяльності людей. Вона виділяє людину, як соціальну істоту, яка характеризується соціальним способом існування в світі. Це означає, що людина створює своєю працею (діяльністю) другу, «штучну» природу – культуру, як те, чого не було у природі, і те, що потрібно для специфічного людського життя. В поняття «культура» включено не тільки результат, а й сам процес, способи та форми людської життєдіяльності. Тому культура сприймається, як технологія людської життєдіяльності.

Підсумовуючи зазначені концепції, можна спробувати окреслити зміст поняття «культура».

В широкому значенні, **культура** – це все те, що людина додала до природи, що вона створила своєю фізичною та розумовою працею. Культура, у зв'язку з цим, виступає одним із найбільш важливих чинників і засобів реалізації людиною властивих їй сутнісних сил (фізичні, розумові, психологічні здатності, інтелектуальні, художньо-творчі здібності і т. ін.)

У вузькому значенні, **культура** виступає, як система колективно-підтримуваних смислів, цінностей, переконань, норм стандартів поведінки, які властиві індивідам та спільнотам.

Культура представлена в продуктах матерії та духовного виробництва, як особливий, а саме діяльнісний спосіб освоєння людиною світу.

Будучи духовним утворенням, **культура включає такі елементи:**

- Мову, як знаково-символічну систему;
- Цінності та норми;

Цінність – це здатність об'єкта культури задовольняти потреби, бути суб'єктивно важливим, значущим для людини.

Існують такі цінності людської культури:

- **Смисложиттєві** – це уявлення про сенс життя, про життя, про Добро і Зло;
- **Універсальні** – це життя, здоров'я, безпека людини, освіта, кваліфікація і т. ін.;
- **Соціальні** – це праця, соціальний статус у суспільстві та його структурах, це визнання з боку оточуючих людей і т. ін.;
- **Політичні** – це демократія, свобода, права людини;
- **Міжособового спілкування.**

II. Суспільство і культура між собою діалектично взаємодіють, що виражається у таких аспектах:

1). Культура відображає стан морального здоров'я суспільства, рівень економічних і політичних свобод, характеризує його духовний потенціал;

2). Культура функціонує за своїми специфічними законами, вона сягає своїм корінням у традиції минулого, поєднує позитивний і негативний досвід минулого із сучасним, і значною мірою зумовлює напрям суспільного розвитку на майбутнє.

Універсальною характеристикою культури виступає єдність традицій та оновлення. Народні національні традиції, звичаї, обряди, ідеї, цінності забезпечують цілісність суспільства, його автотентичність.

(Автотентичність – самототожність, певну схожість на самого себе.)

З іншого боку, розвиток суспільства відбувся завдяки інноваційним процесам культури, завдяки тому, що люди створюють нові матеріальні і духовні цінності, нові норми, ідеали, нові способи життєдіяльності.

3). Культура і суспільство перебуває у суперечливій взаємодії. Це означає, що культура може як прискорювати, так і гальмувати суспільні зміни, суспільний розвиток.

Традиційні суспільства орієнтуються на відтворення духовних зразків у їх первісному вигляді. Традиційні суспільства побоюються новацій, порушення традицій. Такі суспільства розвиваються дуже повільно, і, як правило, є закритими для сприймання впливів з боку інших культур.

Сучасні суспільства орієнтуються на оновлення, на творення нових продуктів матеріального і духовного виробництва.

Прийнято вважати, що західні суспільства – це сучасні, а неєвропейські, незахідні – більшою або меншою мірою належать до традиційних. На думку класика сучасної соціології і філософії *М. Вебера*, **для суспільств західної сучасної культури головними цінностями є:**

- динамізм суспільного життя;
- виділеність (із загалу, суспільства, життя, держави) особистості і повага до неї;
- індивідуалізм і автономія людської особистості;
- раціональність;
- ідеали свободи, рівності, терпимості;

- повага до приватної власності.

Вважається, що для суспільств традиційної, східної культури властивими є такі риси:

- пріоритет держави, влади, сім'ї;
- заперечення індивідуального начала в суспільному і сімейному житті, права діяти самостійно, всупереч усталеним традиціям і звичаям;
- споглядальний характер щодо природи;
- стереотипне міфологічне мислення, більший (ніж на Заході) вплив релігії у духовному житті людини.

4). Культура служить передумовою оновлення і стабілізації всіх сторін суспільного буття і виконує у суспільстві такі функції:

- акумулює соціальний досвід і пропагує його людям у вигляді моделей мислення і поведінки;
- передає соціальний досвід від одних поколінь до інших;
- регулятивна функція;
- пізнавальна функція;
- людино-творча функція.

III. Поняття «цивілізація» запроваджено у науковий вжиток у XVII ст.. і деякий час розглядалося як синонім слова «культура».

Сьогодні філософи розглядають ці поняття так:

Цивілізація – це ступінь розвитку окремих народів і світу вцілому, характер якої визначається економіко-виробничими відносинами.

Цивілізація – це новий стан культури, який настає, коли з'являється писемність, міський образ життя, виникає держава, техніка, тобто етап суспільного розвитку після етапів дикунства і варварства.

Поняття «цивілізація» означає спосіб існування культури, і воно є одним з ключових в сучасній філософії, історії.

Історичний процес людства розглядається на підставі двох підходів:

1. Лінійний. Вважається, що всі народи, всі суспільства крокують одним і тим самим історичним шляхом, переходять від одного до іншого етапів, які є обов'язковими для всіх. Прикладом цього підходу є «Вчення про суспільно-економічні формації» (у Марксизмі):

- Первіснообщинна формація;
- Рабовласницька формація;
- Феодальна формація і т. д.

2. Другий підхід розглядає людську історію як сукупність локальних співіснуючих цивілізацій, які виникають за неповторних природних, географічних, історичних умов, і які є різними.

М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі нарахували в історії людства близько 23 цивілізацій.

Лекція 15

Тема: Суспільство, природа, майбутнє.

План

1. Поняття природи та історичні форми взаємодії природи з людиною.
2. Протиріччя в системі «природа – суспільство». Вчення Вернадського про ноосферу.
3. Глобальні виклики часу і майбутнє людства.

I. Формування розвитку людського суспільства.

Природа є необхідною умовою матеріального виробництва, духовного і фізичного життя людини, джерелом найрізноманітніших ресурсів.

Але природа – це не просто середовище або довкілля. Це, насамперед, – універсум, що охоплює усе існуюче, в тому числі – людське пізнання і людську практичну діяльність. Людське життя неможливе без природи, тому що людина є її частиною, підкоряється всім її законам, тому людське ставлення до природи і до світу є критерієм бажання людини підтримувати життя як таке.

З утворенням біосфери, як сфери існування живої речовини, природа на лейтмотиві набула унікального статусу. Це означає, що ніде у Космосі (в оглядному майбутньому) людина не зможе знайти інше природне середовище для власного життя. Крім того, унікальність характеристик біосфери, важливість їх для людини посилюються тим фактом, що **людина підкоряється закону фізико-хімічної єдності всієї живої речовини**. Згідно з цим законом, попри всю багатоманітність, різноякісність, усі живі організми настільки схожі між собою у фізико-хімічному відношенні, що шкідливе для одних з них не може бути нешкідливим і для решти, але різною мірою.

Слід також пам'ятати про **закон відповідності умов природного середовища до генетичної визначеності організму**. Згідно з цим законом, будь-який живий організм, в тому числі людина, може існувати до тих пір і настільки, наскільки оточуюче природне довкілля відповідає генетичним можливостям пристосування організму до коливань. Різка зміна середовища (температура, склад атмосфери і т. ін.) виявляється згубною для генетично запрограмованих можливостей організму.

Історичні форми взаємодії людини з природою:

1. Безпосередня (синкретична). Єдність людини і природи спостерігається у стародавньому світі, коли благом для людини філософи вважали жити в гармонії з природою.
2. Різночинність з часів Відродження, появи буржуазних відносин, наукової революції у XVII ст.. В цей час людина прагне панувати над природою, нав'язати їй свою волю, підкорити природні сили, розглядати природу як майстерню, в якій людина працює, щось створює, перетворює на свій розсуд, на свій лад, тобто за рахунок природи вирішує свої проблеми.
3. З 60-х років XX ст.. настає третя історична форма взаємодії людини з природою, коли людина усвідомила загрозу екологічної катастрофи, і коли вона запропонувала ідею **коеволюції**, тобто спів розвиток з природою, коли не погіршуються її параметри, не поглиблюється криза, а навпаки – запроваджуються новітні принципи природовідокремлення.

2. Загально визначеною є сьогодні наявність гострих протиріч в системі «суспільство – природа». Зміст цих протиріч полягає у наступному:

як свідчить досвід, у суспільства є безмежні потреби його розвитку, але з іншого боку, у природи, у біосфери є обмежені можливості для самовідновлення, само відтворення. Подальший антропогенний, техногенний тиск на природу може спричинити незворотні негативні наслідки щодо її можливостей до само відтворення.

Екологічна криза є глобальною проблемою людства.

Вона проявляється в наступному:

- Відбувається забруднення навколишнього середовища (при переробці корисних копалин на вільні землі, на воду 86-90% з того об'єму, що було видобуто викидається як відходи; в містах і селах України щороку нагромаджується 40 млн. м³ лише побутового сміття, яке вивозиться на 771 міське звалище, з яких 80% не відповідають санітарним нормам);
- Вичерпність природних ресурсів;
- Зростання народонаселення і проблема забезпечення його продуктами харчування;
- Індустріалізм, індустріальна раціональність, як хижатське ставлення до природи в людській свідомості і діяльності.

Шляхи подолання екологічної кризи:

- Перехід до екологічно безпечних технологій;
- Подолання хижатського ставлення людини до природи. У 1992 році Всесвітній екологічний форум ухвалив «Порядок денний на ХХІст.» в якому вперше була викладена **концепція сталого** (збалансованого) розвитку світу, коли задовольняються потреби нинішнього покоління, і в той же час не зменшуються природні можливості для наступних поколінь;

- Екологічне виховання, новий гуманізм, нова етика природного відношення, що орієнтується на принципи благоговіння перед життям. Цей принцип запропонував *А. Швейцар*. Життя – це прояв духовного внутрішнього зв'язку людини зі світом. Людина повинна відчувати свою близькість з будь-якою формою життя, тому Добро полягає в тому, щоб зберігати життя, а все те, що його руйнує, перешкоджає йому є Злом.

Основною сучасного екологічного мислення є «**Вчення про ноосферу**» В. І. Вернадського.

Поняття «ноосфера» має два основні значення:

1. **Ноосфера** – це сфера виникнення та існування розуму;
2. **Ноосфера** – це сфера взаємодії суспільства і природи, у якій домінуюча роль належить розуму, діяльності людини, озброєній розумом

«В наш час ,– писав Вернадський, – розум, праця, діяльність людини перетворюються на найбільш потужну геологічну силу, тому людство своїми діями так впливає на біосферу, що може зашкодити їй, а значить і собі. Подальший розвиток нашої планети або буде підтриманий інтелектом людини, або цивілізація зникне з планети.

Отже, природокористування сьогодні потребує того, щоб обов'язково прораховувати і передбачати наслідки людських впливів на природу.

3. Екологічна проблема щільно пов'язана з іншими глобальними проблемами. **Глобальними** вони називаються тому, що зачіпають інтереси людства вцілому, кожної країни, кожної людини; ці проблеми мають об'єктивний характер, є взаємопов'язаними між собою і загрожують майбутньому людства. Ці проблеми потребують спеціальних зусиль для свого вирішення з боку всіх країн, усіх верств населення.

Можна поділити глобальні проблеми на такі групи:

- «природа – суспільство»;

- Проблеми у зв'язку з протиріччями між державами, які можуть у наш час, для розв'язання протиріч, застосувати зброю масового ураження. Це проблема розповзання ядерної зброї, подальше відставання у рівнях економічного розвитку між так званим «Золотим мільярдом» і рештою людства
- Проблеми, пов'язані з протиріччями в системі «людина – суспільство». **Демографічна проблема** – це стихійне зростання чисельності населення планети. За останнє тисячоліття населення планети збільшилося у 15 разів. Демографічна проблема найбільш гостро торкається відсталих країн, де відбувається перенаселеність. Водночас, у розвинених країнах спостерігається суттєве зменшення народжуваності. По-новому, у зв'язку з демографічною проблемою, сприймається **«Закон народонаселення»**, сформульований у XVIII ст.. англійським мислителем *Мальтусом*. Згідно з цим законом, можливості сільського господарства щодо підвищення продуктивності збільшуються в арифметичній прогресії, а народонаселення – в геометричній.
- Глобальним викликом часу є проблема охорони здоров'я. У 1993 році Всесвітня організація з охорони здоров'я назвала **туберкульоз** першою глобальною проблемою охорони здоров'я.
Іншою глобальною проблемою охорони здоров'я є **СНІД**.

Для свого вирішення всі глобальні проблеми потребують комплексного підходу, відповідного ставлення і надійної системи соціального прогнозування, як безпосереднього передбачення (20 – 30 років наперед), так і оглядового (50 – 70 років), і віддаленого (100 років і більше).

Основними методами соціального прогнозування є:

- Комп'ютерне моделювання;
- Експертні оцінки;
- Розробки сценаріїв майбутнього;
- Метод екстраполяції.

Види прогнозів:

- Науковий;
- Нормативно-орієнтаційний;
- Аналітичний.

ТЕСТИ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ:

1. Монізм є принципом формування світобачення:
А. матеріалізма, ідеалізма; В. тільки матеріалізма;
С. тільки ідеалізма; Д. не матеріалізма і не ідеалізма.
2. Пов'язував причину зла, дурних вчинків людини з її незнанням: А.
Августин; В. Сократ;
С. Демокрит; Д. Конфуцій.
3. Рух має такі ознаки:
А. всезагальність, абсолютність, суперечливість;
В. дискретність, відносність, несуперечливість;
С. поступовість, прогресивність, зворотність;
Д. об'єктивність, предметність, ідеальність.
4. До складу свідомості входять усі зазначені нижче елементи:
А. емоції, пам'ять, потреби, мотиви;
В. стимули, бажання, характер;
С. свобода, права, обов'язки;
Д. природні імпульси, інстинкти.
5. Синонімічними є такі поняття:
А. онтологія – антологія;
В. праксеологія – аксіологія;
С. гносеологія – епістемологія;
Д. етика – естетика.

6. Єдність просторово-часових характеристик світу називають просторово-часовим:
- А. континіумом; В. універсумом; С. модусом;
 - Д. принципом.
7. Пізнання всезагальних основ буття відбиває таку рису філософського мислення:
- А. сутнісність; В. критичність; С. універсалізм;
 - Д. відкритість до нового.
8. Культура розглядається як суто духовне утворення, сферою якого є духовна творчість людини – це ознаки змісту такої концепції культури...
- А. богословської; В. класичної; С. аксіологічної;
 - Д. діяльнісної.
9. Мистецтво і філософію зближує те, що вони є ...
- А. художньо-образними формами відображення дійсності;
 - В. логіко-теоретичними способами осягнення світу;
 - С. продуктом творчого авторського мислення;
 - Д. спонукаючими чинниками до критичного осмислення суспільства.
10. Два протилежні підходи щодо походження людини
- А.раціоналізм – дарвінізм;
 - В. універсалізм-природоцентризм;
 - С. прагматизм-еволюціонізм;
 - Д. креаціонізм-еволюціонізи.
11. Філософські школи еллінізму
- А. конфуціанство, даосизм;
 - В. мілетська, елейська;
 - С. скептицизм, стоїцизм; Д. веданта, вайшешика.
12. Суспільне виробництва – це єдність
- А. матеріального і духовного виробництва;
 - В. продуктивних сил і виробничих відносин;
 - С. суспільного буття і суспільної свідомості;

Д. природно-біологічних і інтелектуально-розумових факторів суспільного розвитку.

13. Модель(спосіб) постановки і вирішення наукової проблеми, що визнається раціональною на даний час, називається

А. парадигмою; В. верифікацією;
С. проліферацією; Д. гіпотезою

14. Із закликом для людини «Пізнай самого себе» звернувся античний філософ:
А. Платон; В. Сократ; С. Геракліт; Д. Епікур.

15. Античний філософ, який вважається засновником формальної логіки
А. Арістотель; В. Демокріт;
С. Епікур; Д. Емпедокл.

16. Найбільш широке за змістом філософське поняття:
А. суспільство; В. природа; С. буття; Д. матерія.

17. Протилежними поняттями є
А. волюнтаризм-фаталізм;
В. догматизм-раціоналізм;
С. непотизм-гедонізм; Д. культура-цивілізація.

18. Перший історичний тип світогляду
А. міфологічний; В. релігійний;
С. філософський; Д. науковий.

19. Уперше чітко розмежував реальність на поцейбічну та потойбічну світогляд...
А. міфологічний; В. релігійний;
С. філософський; Д. науковий.

20. Спосіб існування всього у світі
А. рух; В. субстанція; С. атрибут; Д. матерія.

21. Властивості свідомості
А. протяжність, кількісна визначеність; В. матеріальність, об'єктивність;
С. незворотність, дискретність;
Д. ідеальність, суб'єктивність.

22. Проблематизує людське буття той факт, що людина є істотою
- А. розумною, свідомою; В. агресивною, злою;
 - С. відкритою до світу, незавершеною;
 - Д. емоційною, яка керується настроями.
23. Уперше поставив завданням своєї філософії розробку методів наукового пізнання
- А. Ф.Бекон; В. Копернік;
 - С. Джордано Бруно; Д. Ф. Аквінський.
24. Людина з її турботами перебуває у центрі такої картини світу, як
- А. буденна ; В. наукова;
 - С. релігійна; Д. філософська.
25. Засновнику новоєвропейської філософії Р.Декарту належать такі слова
- А. «Я знаю, що я нічого не знаю»;
 - В. «Я мислю, отже я існую»;
 - С. «Щастя – це бути сильним»;
 - Д. «Хочу пізнати Бога і душу».
26. Матеріалістичні погляди властиві такій філософській школі стародавньої Індії, як
- А. йога; В. вайшешика;
 - С. ньяя; Д. чарвака-локаята.
27. Найглибшою основою, що спонукає людину до активності, діяльності, є
- А. ідеали; В. інтереси;
 - С. потреби; Д. ціннісні орієнтації.
28. Покликанням філософії видатний мислитель І.Кант вважав такі питання:
- А. Що таке світ? Який сенс і спрямованість природного розвитку?
 - В. Що таке природа? Що таке суспільство
Який між ними зв'язок?
 - С. Що таке надія, щастя, любов, смерть?
Чи є безсмертя?
 - Д. Що я можу знати? На що я можу сподіватися? Що я маю робити?

29. Динамічна картина світу, в якій більше питань, ніж відповідей
А. повсякденна; В. релігійна;
С. наукова; Д. філософська.
30. Споглядальний характер, наголос на внутрішньому світі, самовдосконаленні людини властивий філософії
А. старокитайській; В. давньогрецькій
С. староримській, Д. давньоіндійській.
31. Соціальне призначення науки
А. виховання; В. освіта;
С. пізнання; Д. перетворення.
32. Першим, хто вжив слово «філософія», був:
А. Арістотель; В. Піфагор;
С. Парменід; Д. Платон.
33. Філософи мілетської школи
А. Фалес; Анаксимандр; В. Платон, Арістотель;
С. Сократ, Демокріт; Д. Геракліт, Зенон.
34. Позначення першоначала, першооснови всього сутнього:
А. матерія; В. субстанція; С. атрибут; Д. буття.
35. Теорію подвійної істини, яка певною мірою примиряла віру і розум, обгрунтовував:
А. Платон; В. Плотін; С. Августин; Д. Д. Скотт.
36. Релігійний світогляд належить до :
А. дуалізму; В. матеріалізму;
С. ідеалізму; Д. не належить до жодного.
37. Засновник даосизму:
А. Конфуцій; В. Лао-Цзи; С. Мен-Цзи; Д. Ян Чжу.
38. Цивілізація – це
А. спосіб буття культури;
В. універсальна передумова культури;
С. не пов'язана взагалі з культурою;

- Д. паралельне явище в історії суспільства.
39. Чуттєве і раціональне пізнання
- А. існують незалежно одне від одного;
 - В. взаємно виключають одне одного;
 - С. не мають нічого спільного між собою;
 - Д. є взаємопов'язаними рівнями пізнання.
40. Суб'єктом пізнання є
- А. людина; В. природа; С. духовні, ідеальні сутності; Д. інформаційно-комп'ютерні мережі.
41. Центральною для філософії є проблема:
- А. Бога; В. природи; С. людини; Д. суспільства.
42. В перекладі з грецької мови «майстерність щось штучне створювати із природного матеріалу» має назву
- А. мистецтво; В. творчість; С. наука; Д. техніка.
43. Погляд, що технічний прогрес все більше пригнічує людину, перетворює її на залежну від техніки істоту, властивий
- А. технократії; В. техноманії;
 - С. технофобії; Д. технологічному детермінізму.
44. Вчений має пропонувати альтернативний порівняно з існуючими шлях розв'язання наукової проблеми і у такий спосіб розвивається вся наука – відбивається в понятті
- А. парадигма; В. проліферація;
 - С. верифікація; Д. інтерпретація.
45. Предмет філософії – це відносини в системі:
- А. «людина-світ»; В. «людина-Бог»;
 - С. «людина-природа»; Д. «людина-суспільство».
46. «Філософія» в перекладі означає:
- А. прагнення до знання; В. знання істини;
 - С. розуміння буття; Д. любов до мудрості.
47. До глобальних проблем належать

- А. занепад моралі і культури у світі;
 - В. екологічна, демографічна;
 - С. забезпечення прав людини;
 - Д. міграція, змішування рас, націй.
48. Вислів «Платон мені друг, але істина дорожча» належить його видатному учню
- А. Сократу; В. Канту; С. Конту; Д. Арістотелю.
49. Людський мозок сам по собі, яким він виходить із лона природи
- А. вже є органом людської свідомості;
 - В. по мірі біологічного розвитку всього організму стає органом людської свідомості;
 - С. не завжди і не обов'язково виступає як орган людської свідомості;
 - Д. містить в собі таку потенційну можливість, яка реалізується при залученні людини до суспільного життя через працю, спілкування, культуру тощо.
50. Виявлення сутності речей і всебічне їх пояснення-це
- А. закон; В. поняття; С. судження; Д. концепція.
51. Антична діалектика пов'язується з ім'ям
- А. Геракліта; В. Геродота; С. Геракла; Д. Протагора.
52. Категоричний імператив в етиці сформульований
- А. Кантом; В. Контом; С. Декартом; Д. Гегелем.
53. Уперше в європейській філософії розгорнув ідеї про душу як сутність людини, про умови її свободи та щастя
- А. Августин; В. Анаксимандр;
 - С. Сенека; Д. Сократ.
54. Вивченням того, що для людини є суб'єктивно дорогим, значущим і чому це так, займається
- А. антропологія; В. онтологія;
 - С. аксіологія; Д. гносеологія.
55. Філософські судження за своїм характером є судженнями
- А. індивідуальними; В. корпоративними;

С. груповими; Д. всезагальними.

56. Яке з наведених питань є філософським

А. Що таке спадковість?

В. Чи розширюється Всесвіт?

С. Що таке свобода?

Д. Які глибинні причини політичної боротьби?

57. Філософське пізнання характеризується

А. практичною зорієнтованістю на вирішення важливих суспільних проблем;

В. логіко-раціональним, дискурсивним мисленням;

С. науковою об'єктивністю, нейтральністю, безвідносністю до людських інтересів;

Д. художньо-образним, емоційним осягненням світу.

58. В один і той же час жили

А. Епікур і Декарт; В. Конфуцій і Лао-Цзи;

С. Геракліт і Гегель; Д. К. Маркс і В.І. Ленін.

59. Концепцію трьох світів (макрокосмос, мікрокосмос, символічна реальність) розробляв український мислитель

А. П. Могила; В. Г. Сковорода;

С. І. Франко; Д. М. Грушевський.

60. Вчення таких філософів стародавнього світу виступили підґрунтям середньовічної європейської філософії:

А. Конфуцій, Лао-Цзи; В. Фалес, Анаксимандр;

С. Платон, Арістотель; Д. Демокріт, Епікур.

61. Емпірично-індуктивну методологію наукового пізнання розробляв

А. Р. Декарт; В. Ф. Бекон; С. К. Маркс; Д. Г. Гегель.

62. У центр своєї філософії поставив питання:

“Що таке життя, любов, щастя, смерть, надія?”

А. І. Кант; В. О. Конт;

С. Ж.-П. Сартр; Д. Л. Фейєрбах.

63. Філософія фрейдизму належить до
- А. антропологічного напрямку;
 - В. саєнтистського напрямку;
 - С. релігійної філософії;
 - Д. новітнього різновиду сучасного матеріалізма.
64. Зміст наших знань, який не залежить від суб'єкта, ні від людини, ні від людства – це характеристика
- А. об'єктивності істини; В. конкретності істини;
 - С. абсолютної істини; Д. відносної істини.
65. Форми наукового пізнання
- А. ідея, гіпотеза; В. аналіз, синтез;
 - С. опис, порівняння; Д. індукція, дедукція.
66. Ознаки часу як всезагальної форми буття
- А. протяжність, метричність;
 - В. тривалість, незворотність;
 - С. структурність, упорядкованість;
 - Д. єдність перервності і неперервності.
67. Назвіть філософські категорії
- А. причина і наслідок, одиничне і загальне;
 - В. вага, маса, швидкість;
 - С. асиміляція, дисиміляція;
 - Д. метаболізм, редуплікація.
68. Глобальними називають проблеми, тому що вони
- А. тотально загрожують існуванню окремої людини;
 - В. зачіпають усі країни світу, постають перед усім людством;
 - С. за своєю суттю пов'язані з іншими гострими проблемами сучасності;
 - Д. сигналізують нам, що людство перейшло до етапу глобалізованого світу.
69. Буденний світогляд базується на...
- А. життєвому досвіді і здоровому глузді;
 - В. наукових здобутках щодо досягнення світу;

- С. логіко-раціональному способі мислення;
- Д. безумовному виконанні релігійних вимог.

70. Культура щодо суспільства

- А. прискорює його розвиток;
- В. гальмує його розвиток;
- С. може прискорювати, а може й гальмувати його розвиток;
- Д. не впливає на суспільний розвиток.

71. Ознаки наукового знання

- А. дискретність, еклектичність, гіпотетичність;
- В. трансцендентність, суб'єктивність, інтуїтивність;
- С. об'єктивність, предметність, обґрунтованість;
- Д. стереотипність, повага до авторитетних думок.

72. В перекладі з грецької мови «майстерність щось штучне створювати із природного матеріалу» має назву

- А. мистецтво; В. творчість; С. наука; Д. техніка.

73. Погляд, що технічний прогрес все більше пригнічує людину, перетворює її на залежну від техніки істоту, властивий

- А. технократії; В. техноманії; С. технофобії;
- Д. технологічному детермінізму.

74. Раціональне пізнання починається з формування:

- А. думки; В. поняття; С. судження; Д. уявлення.
75. Емпіричними

методами наукового пізнання є:

- А. передчуття, осяяння;
- В. спостереження, вимірювання;
- С. аналіз, синтез; Д. індукція, дедукція.

76. До форм чуттєвого пізнання належать:

- А. настрої, емоційні переживання; В. переконання;
- С. відчуття, сприймання, уявлення;
- Д. жодне не належить.

77. Представниками агностицизму є:

А. Д. Конт, Г. Спенсер; В. І. Кант, Д. Юм;
С. Г. Гегель, Л. Фейєрбах; Д. Піфагор, Платон.

78. Філософська концепція, згідно з якою наукові теорії та поняття є продуктами угоди між вченими:
- А. креаціонізм; В. концептуалізм;
С. критицизм; Д. конвенціоналізм.
79. Напрямок в гносеології, який виводить усе пізнання із чуттєвих сприймань:
- А. сенсуалізм; В. емпіризм;
С. раціоналізм; Д. агностицизм.
80. Напрямок, який виводить усе пізнання із чуттєвого досвіду:
- А. сенсуалізм В. емпіризм;
С. раціоналізм; Д. агностицизм.
81. Знання, яке є тотожним своєму предмету і у подальшому не буде спростовано - це:
- А. об'єктивна істина; В. суб'єктивна істина;
С. абсолютна істина. Д. відносна істина;
82. Неповне знання про предмет, яке з розвитком пізнання буде доповнюватися, змінюватися - це:
- А. суб'єктивна істина; В. об'єктивна істина;
С. абсолютна істина; Д. відносна істина
83. Класичне визначення істини як відповідності нашого знання про дійсність самій дійсності належить:
- А. Аристотелю; В. Піфагору
С. Демокріту; Д. Августину.
84. Положення про те, що вчений діє раціонально, якщо у своїй діяльності дотримується певної дослідницької програми, висунув:
- А. К. Поппер; В. Т. Кун;
С. І. Лакатос; Д. П. Фейєрбенд.
85. Згідно з технологічним детермінізмом науково - технічний прогрес справляє

визначальний вплив на:

- А. матеріальне виробництво, розвиток соціальної структури, політичних і духовних процесів у суспільстві;
- В. продуктивність праці та ефективність матеріального виробництва;
- С. розвиток соціально-політичних змін у суспільстві;
- Д. стан і розвиток духовно - ідеологічної сфери суспільства.

86. Вчені, які досліджували вплив науки і техніки на сучасне суспільство, розробили концепції „постіндустріального”, „технотронного” суспільства:

- А. Г. Тард, Б. Лебон, Е. Тейлор;
- В. В. Лосєв, Е. Леруа, Т. Мор;
- С. З. Фрейд, К. Хорні, К. Юнг;
- Д. Дж. Гелбрейт, Д. Белл, О. Тоффлер.

87. В основу суспільного розвитку марксизм поклав ідею:

- А. волі Бога; В. матеріального виробництва;
- С. світового розуму; Д. людської свідомості.

88. Поняття „глобальні проблеми сучасності” виникло:

- А. на початку 20-го ст.; В. в кінці 60-х рр. 20 ст.;
- С. наприкінці 20 ст.;
- Д. перед другою світовою війною.

89. До якої сфери суспільства належать люди з їх трудовими навичками та вміннями:

- А. соціальної; В. політичної;
- С. духовної; Д. економічної.

90. Суспільство і природа:

- А. існують незалежно одне від одного;
- В. в окремих випадках взаємодіють між собою;
- С. існують в тісному взаємозв'язку;
- Д. взаємно виключають один одного .

91. Влада є суттєвою ознакою підсистеми:

- A. соціальної; В. духовної;
С. політичної; Д. економічної.

92. Філософська теорія цінностей - це:

- A. аксіологія; В. гносеологія;
С. праксеологія; Д. онтологія.

93. Вчення про ноосферу, яке закладає підвалини сучасного екологічного мислення, розробив:

- A. П. Грабовський; В. І. Мечніков;
С. В. Вернадський; Д. С. Подолінський.

94. Філософія історії вивчає:

- A. структуру і механізм функціонування суспільства;
В. історію людського суспільства;
С. історію становлення і розвитку людини;
Д. мету і сенс історичного процесу.

95. Джерелом формування соціальності, а відтак і суспільства є:

- A. знання; В. емпіричний досвід; С. діяльність; Д. моральні якості
правлячої еліти.

96. Закон про народонаселення сформулював:

- A. Маркс; В. Мальтус;
С. Макіавеллі; Д. Аврелій.

97. Життєдіяльність суспільства розгортається у таких сферах:

- A. матеріальній, соціально-політичній, духовній;
В. історичній, культурологічній, освітянській;
С. військовій, міжнародних відносин, мовній;
Д. в жодній з них не розгортається.

98. Уперше слово „культура" у зв'язку з духовно-практичним розвитком людини вжив:

- A. Платон; В. Арістотель; С. Цицерон; Д.
Гегель.

99. Вчені, які розглядали всесвітній історичний процес як виникнення,

співіснування і загибель самотніх автономних цивілізацій :

- А. Данилевський, Шпенглер, Тойнбі;
- В. Абельяр, Августин, Аквінський;
- С. Маркс, Енгельс, Ленін;
- Д. Кант, Конт, Донцов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бичко А.К. та ін. Історія філософії./ А.К. Бичко, В.Г. Табачковський/– К.: Либідь, 2001.
2. Горохов В.Г., Розин В.М. Введение в философию техники/В.Г. Горохов, В.М. Розин/.–М. 1998.
3. Горський В.С. Історія української філософії./В.С. Горський/ – К.: ПАРАПАН, 1996.
4. Григор'єв В.Й. Філософія. Навчальний посібник./В.Й. Григор'єв/ – К., 2004.
5. Кармин А.С., Бернацкий Г.Г. Философия./ А.С. Кармин, Г.Г. Бернацкий/ – СПб, 2001.
6. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник./В.Г. Кремень/ – К., 2005.
7. Новейший философский словарь: 3-е изд. – Мн., 2003.
8. Петрушенко В.Л. Філософія./В.Л. Петрушенко/ – Львів, 2005.
9. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: Навчальний посібник./Є.А. Подольська/ – К., 2006.
10. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія./Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль/– К., 2005.
11. Соціальна філософія: Посібник/За ред. В.П. Андрущенко./ – К.-Х., 2002.
12. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. –К., 1996.
13. Философский словарь/И.В. Андрущенко и др./ . – К., 2006.
14. Філософія. Підручник для вузів/ За ред. Г.А. Заїченка /– К.: Вища шк., 1995.
15. Філософія. Навчальний посібник/За ред. І.Ф. Надольного/ – К.: Вікар, 2005.
16. Філософія: світ людини. Курс лекцій/ В.Г. Табачковський та ін./ – К.: Либідь, 2003.

Зміст

Вступ	3
Модуль I. Філософія як специфічний тип знання	4
Тема № 1. Філософія як специфічний тип знання	4
Тема № 2. Проблема людини у філософії	7
Тема № 3. Світогляд	11
МОДУЛЬ II. Історія філософської думки	16
Тема №1. Філософія стародавнього світу	16
Тема №2. Філософія V – XIX ст.	22
Тема №3. Сучасна світова та українська філософія	25
МОДУЛЬ III. Систематична філософія	30
Тема№ 1. Філософія уявлення про світ	30
Тема№ 2. Буття і матерія. Основні онтологічні категорії	34
Тема № 3. Свідомість	38
Тема № 4. Пізнання	42
Тема № 5. Наукове пізнання	45
Тема № 6. Суспільство	50
Тема № 7. Філософський аналіз науки і техніки	54
Тема № 8. Культура і цивілізація	58
Тема № 9. Суспільство, природа, майбутнє	63
ТЕСТИ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ	68
Список рекомендованої літератури	82
Зміст	83

